

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА ДИДАКТИКА

Професионално направление: 1.3. Педагогика на обучението по....
(Методика на обучението по български език и литература в началния етап на
образование)

ТЕОДОРА ЯНКОВА ВЪЛЕВА

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

**Формиране на литературни и социолингвистични
компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез
съвременната литература за деца**

Научен ръководител:

проф. дпн Нели Иванова

София

2023 г.

Дисертационният труд се състои от предговор, 3 глави, заключение и библиография от 99 заглавия, от които 85 – на кирилица и 14 – на латиница. В основния текст са включени 17 таблици, 3 фигури, 4 диаграми, 2 графики и 16 хистограми. Общият обем на дисертационния труд е 214 страници. Основният текст е в обем от 163 страници, приложенията са 7 и заемат 51 страници.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от съвет на катедра Дидактика при Факултета по педагогика на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“.

Научно жури:

Вътрешни членове:

- Проф. дпн Яна Мерджанова - СУ „Св. Кл. Охридски“;
- Доц. д-р Бистра Мизова - СУ „Св. Кл. Охридски“;

Външни членове:

- Проф. д-р Снежанка Добрева – ШУ „Епископ К. Преславски“
- Доц. д-р Екатерина Чернева – ПУ „Паисий Хилендарски“
- Доц. д-р Росица Пенкова – Педагогически колеж – Плевен, на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резервни членове:

- Доц. д-р Благовесна Йовкова - СУ „Св. Кл. Охридски“ - вътрешен;
- Проф. д-р Даниела Йорданова – ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – външен.

Публичната защита ще се състои на 5 .07. 2023 г. от ... часа в зала ... в Ректората на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Материалите по защитата са на разположение на интересувашите се в кабинет №56, ет.3 на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	5
ПЪРВА ГЛАВА. КОНЦЕПТУАЛНА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА.....	9
1.1. СПЕЦИФИКА НА ПРОЦЕСА НА ФОРМИРАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В 1.-4. КЛАС	9
1.1.1. Терминологични уточнения	9
1.1.2. Компетентностният подход в обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен	11
1.1.2.1. Място на литературните и социолингвистичните компетентности в процеса на обучението по български език и литература в началния етап на основната степен на образование	11
1.1.2.2. Нормативна регламентираност на обучението по български език и литература – очаквани резултати от обучението за формиране на литературни и социолингвистични компетентности в 1.-4. клас	15
1.1.3. Методически аспекти на формирането на литературни и социолингвистични компетентности чрез обучението по български език и литература в 1.-4. Клас	15
1.2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКА ВЪЗРАСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НА РАЗВИТИЕТО НА ДЕЦАТА В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ	16
1.2.1. Обща психолого-педагогическа характеристика на възрастовия период „средно детство“ (начална училищна възраст)	16
1.2.2. Психическото развитие на детето в начална училищна възраст.....	16
1.3. ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА И ФОРМИРАНЕТО НА ЛИТЕРАТУРНИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ В 1.-4. КЛАС	17
1.3.1. Съвременна българска литература за деца	18
1.3.2. Състояние и възможности за подобряване на читателската култура на учениците в начална училищна възраст	19
2. ВТОРА ГЛАВА. ДИЗАЙН НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ. МОДЕЛ НА ФОРМИРАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В 4. КЛАС.....	20
2.1. ПОСТАНОВКА НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	20
2.2. ДИЗАЙН НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ.....	20
2.2.1. Дизайн на изследването.....	20
2.2.1. Инструментарииум	22
2.3. ФОРМИРАНЕ НА ИЗВАДКАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	23
2.4. МОДЕЛ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В 1.-4. КЛАС	24
2.4.1. Методически идеи за формиране и развиване на литературни компетентности.....	31
2.4.2. Методически идеи за формиране и развиване на социолингвистични компетентности.....	33

2.4.3. Методическа идея за едновременно формиране и развиване на литературни и социолингвистични компетентности.....	35
2.5. ПРОЦЕДУРА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	36
3. ТРЕТА ГЛАВА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	38
3.1. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРЕДВАРИТЕЛНИЯ ЕТАП	38
3.1.1. Проучване на мнението на начални учители за равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в начален етап.....	38
3.1.2. Проучване на мнението на родители за равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на ученици в начална училищна възраст (4.клас)....	39
3.1.3. Установяване на равнището на формираност на литературни и социолингвистични компетентности у ученици в 4. клас (контролна и експериментална паралелка)	40
3.2. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕКСПЕРТНАТА ОЦЕНКА НА КОНСТРУИРАНИЯ МОДЕЛ, ВКЛЮЧВАЩ КОНКРЕТНИ МЕТОДИЧЕСКИ ИДЕИ	42
3.3. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ СЛЕД АПРОБИРАНЕ НА МОДЕЛА.	43
3.3.1. Установяване на равнището на формираност на литературни и социолингвистични компетентности у ученици в 4. клас (контролна и експериментална паралелка)	43
3.3.2. Анализ на резултатите от интервюто на учителите, преподаващи в експерименталната паралелка.....	48
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	49
БИБЛИОГРАФИЯ.....	53
СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	58

УВОД

Актуалност и значимост на проблема

Достигането на високо ниво на начална езикова компетентност е сред основните цели на обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен. Основанията за определянето на учебния предмет *Български език и литература* като водещ в системата на естетическото възпитание съвсем не са случайни. Именно чрез естетическото усвояване на света посредством образите и проблемите, интерпретирани в литературните произведения, чрез постепенното усъвършенстване на литературното обучение от най-ранна възраст се прокарва пътят към внедряването на единна многопланова система на естетическо възпитание, на единство и взаимодействие с останалите учебни предмети и компоненти на художествената култура. Хармоничното развитие на детската личност, формирането на естетически идеал и активна жизнена позиция са едни от основните предпоставки за високото ниво на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности у учениците в начална училищна възраст, постигнати чрез различните средства, методи и похвати на съвременната литература за деца.

Настоящият дисертационен труд има за цел да разгледа обстойно и в дълбочина процеса на формирането на литературните и социолингвистичните компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез литературата за деца като изключително важно и съществено, като един от основните фактори, влияещи на изграждането им като завършени личности, на възприемането им за заобикалящия свят, на отсяването на истинските и стойностните неща в живота, на обогатяването на културата, езика и първия им досег до естетическото начало.

Актуалността на темата на дисертационния труд може да се открие както в социален, така и в научен план по редица причини:

- литературата за деца е основата, първото естетически издържано творчество, от което започва формирането на детската личност, на разбирането и интернализацията на понятия като „добро“ и „лошо“, „красиво“ и „грозно“, „голямо“ и „малко“;

- усвояването и усъвършенстването на различните видове компетентности е дълъг и сложен процес, започващ от най-ранна възраст и неминуемо свързан с бъдещото реализиране на детето като истински успешна личност в следващите етапи на неговия живот;

- овладяването във висока степен на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст е предпоставка за бъдещото им успешно развитие и участие в обществения живот, за поведението и ролята им в обществото като цяло, за формирането на естетически критерии и нравствени ценности от най-ранна

детска възраст, възпитани именно чрез, но и с помощта на средствата на съвременната детска литература.

Мотиви за избор на темата

От професионална гледна точка мотивацията ми да се заема с проблема, който е тема на дисертацията, се свързва с наблюдението ми за общото въздействие на литературата за деца при обучението по *български език и литература* в началния етап на основната образователна степен в България. Българската и преводната литература за деца, която е включена в учебното съдържание, може да се използва много по-рационално за формирането и поддържането на високо ниво на литературни и социолингвистични компетентности у подрастващите.

Личната ми мотивация е свързана с работата ми като автор на книги за деца от предучилищна и начална училищна възраст, с която се занимавам от години. Отзивите за книгите ми, посветени на малките читатели, предизвикаха у мен желание да проведат изследване, което да допринесе за подобряване на ефективността от въздействието на детската литература при формирането на литературни и социолингвистични компетентности в начална училищна възраст, т.е. в първите години, когато детето става самостоятелен читател.

Обект на изследването е обучението по предмета *Български език и литература* в началния етап на основната образователна степен, по-конкретно изучаването на съвременна детска литература, а **предмет** – формирането на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст.

Целта на дисертационното изследване е да бъде конструиран и апробиран модел, състоящ се от конкретни методически идеи за формиране на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез съвременната литература за деца.

Задачите пред изследването са следните:

- Да се проучи мнението на учители и родители на ученици в началния етап на основната образователна степен относно формирането на литературните и социолингвистичните компетентности у подрастващите
- Да се диагностицира състоянието на горепосочените компетентности на ученици от началния етап на образование преди и след прилагането на конструирания модел, състоящ се от конкретни методически идеи
- Да се оцени адекватността на модела чрез проучване експертното мнение на практики и изследователи в областта
- Да се апробира моделът, като се оценят неговите ефекти при експерименталното му прилагане в обучението на ученици в начален етап по БЕЛ
- Да се опишат и анализират резултатите от прилагането на модела

Структурните компоненти на изследването са следните:

- Да се концептуализира темата на дисертационния труд в реално осъществими стъпки и етапи, като се изхожда от постановката и обосновката на проблема в дисертацията;
- Да се осъществи теоретичен обзор на публикуваните по темата теоретични и приложни разработки, които да са отправна точка за формулиране и обосновка на дизайн на емпирично изследване, включващо изследване на две компетентности: литературни и социолингвистични;
- Да се подготви дизайн на емпирично изследване, като се структурират изследователски цели, задачи, хипотези и се обоснове подходяща постановка на изследването.
- В методологичната втора глава на дисертацията да се обоснове и опише модел за формиране на литературни и социолингвистични компетентности чрез обучението по Български език и литература, включващ етапи и конкретни методически идеи.
- Да се осъществи реално емпирично изследване с ученици от начален етап на основната образователна степен, с техните родители и учители, ангажирани с преподаването на БЕЛ в начален етап на образованието;
- Да се анализират и обобщят резултатите от изследването, като се потвърди ефективността на обоснования конкретен модел за **формиране на литературни и социолингвистични компетентности**;
- Да се опишат приносите на дисертационния труд в теоретичен, методологически и в приложен аспект

Като изходна точка на дисертационното изследване бихме могли да формулираме следната главна **хипотеза**:

Ако се приложи подходящ методически модел със средствата на съвременната литература за деца, ще се съдейства за формирането на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на основната образователна степен.

Изследователски подходи, методи и похвати

Подходите, използвани в изследователската работа на дисертационния труд, са два: 1) Аналитичен и 2) Синтетичен (експериментален).

В главата, посветена на теоретичния обзор (1 глава), акцентът се поставя върху аналитичния подход, като е направен теоретичен анализ на основни източници от гледна точка на предмета на изследването и научните хипотези по темата. Извършено е проучване и сравнение на изследвания, свързани с разглежданата научна проблематика. В теоретичната и експерименталната глави на дисертацията се използва синтетичният (експерименталният) подход.

Използваните **методи** в дисертацията са: 1) Аналитико - синтетичен метод (в теоретичния обзор); 2) Тестов метод (в експерименталната част); 3) Експертна оценка (в експерименталната част) и 4) Моделиране (в експерименталната част). Методиката (в емпиричната част) като продължение и конкретизиране на методите, е конструирана и представена чрез: анкетна карта, дидактически тест, схема за експертна оценка по критерии и показатели. Към анкетата е добавена и демографска част, с подбрани за изследването демографски фактори, характеризиращи изследваните лица (учители и родители на ученици в начална училищна възраст).

Използваните **похвати** са способи и средства за ефективно извършване на емпиричното изследване. Те са по-конкретно следните: предварително наблюдение на подходящи целеви групи от ученици от начален етап на образованието; изработване на формата на дидактическите тестове и анкетни карти; подготовка и организиране на изследването в различните класове; оценка на обема на извадката и нейния състав; подготовка и прилагане на формализиран стил на поведение на експериментатора по време на изследването - за следване на линията на неутралност и неповлияване на изследваните лица, независимо от техните реакции по време на изследването.

Източници

Дисертационният труд се базира на различна научно доказана литература. В теоретичната постановка на темата, дизайна на изследването, анализа и интерпретацията на резултатите са използвани съвременни достъпни източници на информация на кирилица и латиница в следната приоритетна последователност: 1. Монографии и научни публикации от научни издания с висок импакт фактор; 2. Научни публикации от списания, сборници, годишници, които са реферирани и рецензирани; 3. Научни публикации от списания, интернет издания, както и публикации в интернет сайтове и блогове; 4. Други материали от интернет. Направен е преглед на чужди и български автори по темата на настоящата дисертация.

Подробно отразените в дисертационното изследване **ЕТАПИ** са следните:

ПРОУЧВАНЕ и обзор на различни научни и литературни източници, осмисляне и теоретична обосновка на проблема за мястото на съвременната литература за деца като важна предпоставка за формирането на литературни и социолингвистични компетентности в начална училищна възраст, анализ на държавните образователни стандарти по отношение на литературните и социолингвистичните компетентности, заложен в учебните програми за 1.-4. клас, извеждане на критерии и показатели за формирането на горепосочените компетентности в процеса на възприемането на различни литературни произведения за деца, съпоставка с утвърдените във времето дидактически инструменти за постигането на

очакваните резултати, заложен в учебната програма, установяване на трудностите при овладяването на учебното съдържание по български език и литература в начален етап.

ПЛАНИРАНЕ И ПОДГОТОВКА на емпиричното изследване – чрез проучване на равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в начална училищна възраст през погледа на начални учители и родители; разработване и структуриране на дидактически текстове (четене с разбиране и съчинение по преживяване) за диагностициране нивото на знанията и уменията на учениците, свързани с държавните образователни стандарти по предмета *Български език и литература* в 4. клас.

ПРОВЕЖДАНЕ НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ – чрез проучване равнището на формираност на литературни и социолингвистични компетентности у ученици в 4. клас; представяне и качествен, и количествен анализ на получените данни от проведените изследвания.

АПРОБАЦИЯ – създаване на конкретни методически идеи за формиране на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез съвременната литература за деца; установяване ефективността на предложени методически инструментариум чрез повторен тест (изходящо равнище), анализ, обобщение и изводи от получените резултати, препоръки за педагогическата практика на началните учители с цел усъвършенстването на обучението по предмета *Български език и литература*.

ПЪРВА ГЛАВА. КОНЦЕПТУАЛНА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

1.1. Специфика на процеса на формиране на литературни и социолингвистични компетентности чрез обучението по български език и литература в 1.-4. клас

1.1.1. Терминологични уточнения

Понятието *компетентност* е с латински произход и означава „подходящ, способен, знаещ“. (лат. прил. *competens*) Компетентностите може да се определят като съвкупност от знания, умения, нагласи и отношения, които се придобиват в процеса на обучение и чието формиране е дълъг и сложен процес, започващ от най-ранна детска възраст и продължаващ през целия съзнателен живот. Компетентността най-често се свързва със способност, умение, може нещо да бъде направено, благодарение на някакво придобито знание, но тази способност не е вродена, а е формирана и развита посредством качествено учене в подходящата педагогическа среда и натрупването на практически опит. Компетентностите осигуряват корелация между личната, социалната и професионалната изява на съвременния човек. Свързват се и с поведението на личността – не изолирани и сами по себе си знания или умения, а такива, които са адекватни на конкретните учебни ситуации и са необходими за постигането на високи резултати в конкретна учебна дейност или при определена

професионална роля. В този смисъл, формирането на компетентностите е свързано както с натрупването на знания, така и с развиването на определени умения и способности у човека от най-ранна детска възраст, със стремеж към познание и постоянно усъвършенстване на личността в духовен план. (Вж. по-подробно: Алексова, Кр. и кол., 2020: 69-71)

Ян ван Ек дефинира всяка една от компетентностите (Van Ek, 1985: 374-380). В рамките на общата комуникативна компетентност той разграничава шест вида компетентности, които имат самостоятелни измерения, но са част от едно цяло и то е именно комуникативната компетентност. Както ги нарича Ян ван Ек, те са "различни аспекти на една и съща концепция". Същевременно всяка една от тях има връзка с останалите. По-конкретно това са:

- *Лингвистична компетентност (езикова компетентност)*
- *Социолингвистична компетентност*
- *Дискурсна компетентност*
- *Социокултурна компетентност*
- *Социална компетентност*
- *Литературна компетентност*

Дефинициите за литературна компетентност на МакРей, и на Брумфит и Картър са в голяма степен обвързани с преподаването на литература в средното училище. Посочваме дескрипторите, с които те описват литературната компетентност (интересно е за българския опит как англоезични специалисти в областта на литературното образование представят литературната компетентност).

Дескриптори на литературната компетентност според МакРей (McRae, J. 1996: 25):

- способност да се правят връзки и интертекстуални препратки;
- способност да се цитира и обобщава конструктивно;
- способност да се балансираат аргументи и да се достигат заключения;
- способност да се заема субективна позиция и да се свързва с обективни критерии;
- способност за контекстуализация.

Дескриптори на литературната компетентност според Брумфит и Картър (Brumfit, & Carter 2000: 15):

- възможност да се разбират имплицитните и експлицитните значения на думите в литературния текст;
- възможност да се демонстрира знание, като се цитира и преразказва; – възможност да се разпознават ценностите и отношенията, изразени в литературния текст;
- възможност да се правят съпоставки между литературния текст и външната рамка на историята и на обществото;

- възможност да се развиват лингвистичните умения, креативността и чувствителността на учениците;
- възможност да се разпознават различните компоненти на литературния текст, т.е. основните теми, сюжетът и връзките между основните теми и сюжета.

Социолингвистичната компетентност представя научна интеграция между лингвистичната и социалната компетентност. Относно характера на социолингвистичната компетентност съществуват няколко мнения, които могат да се групират по следния начин:

1. Социолингвистичната компетентност е междинна компетентност, породена от научната интеграция между лингвистичната и социалната компетентност, за да бъдат разглеждани междинни явления като социология на езика

2. Социолингвистиката е автономна научна дисциплина със свой предмет, свои методи и проблеми

3. Социолингвистиката е лингвистична дисциплина, отразяваща по-адекватно езиковата действителност, защото преодолява разглеждането на езика като инвариант, носен от идеален говорител и възприеман от идеален слушател. (Вж. по-подробно: Виденов, М. 1982: 34)

Социолингвистичната компетентност се отнася до способността на говорещия да използва езика по подходящ начин в различен социален контекст. Това включва разбиране на отделните социални норми, правила и очаквания, които управляват използването на езика, както и способността за използването му по начин, който е най-подходящ за съответния контекст.

Като цяло, социолингвистичната компетентност включва сложен набор от умения, знания и нагласи, които позволяват на говорещите да използват езика ефективно в различни социални контексти, като същевременно се съобразяват с културните и социалните норми, които са в основата на ефективната комуникация.

1.1.2. Компетентностният подход в обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен

1.1.2.1. Място на литературните и социолингвистичните компетентности в процеса на обучението по български език и литература в началния етап на основната степен на образование

Комуникативноречевата насоченост на обучението по български език като негова отличителна черта в началния етап на основната образователна степен предполага формиране на комуникативна компетентност у учениците. Чрез езиковото обучение се усъвършенстват уменията на учениците да се ориентират в комуникативната ситуация; да правят адекватен

избор на изразни средства за реализиране на комуникативната цел; да участват в диалог по конкретна езикова тема; да създават устни и писмени текстове и пр. (Иванова, Н. 2019: 8)

Формиране на езикова компетентност

Общуването в социален аспект е в основата на социолингвистиката. Тя изучава двустранната връзка между езика и обществото и изследва редица фактори, а именно:

- влиянието на социалните явления, процеси и изменения върху езиковата система и нейното развитие;

- особеностите на речта в различни социални общности;

- функционирането на различните форми на съществуване на езика (книжовен език, диалекти, професионални говори и др.) в отделните комуникативни сфери и в различните комуникативни ситуации;

- взаимоотношенията между различните езици, които се говорят на една и съща територия – равноправни ли са помежду си, използват ли се във всички комуникативни ситуации или не, съществува ли някаква йерархия в отношенията между тях според мнението на населението на съответната територия и др.;

- езиковите контакти като отношения между различни езици и култури (напр. ситуациите на билингвизъм) и съответно използването на единия или на другия език в различни комуникативни сфери и ситуации; превключване на езиковия код и др.

- влиянието на социално-демографските характеристики на говорещия върху вариантността на речта му в зависимост от възраст, пол, професия, местожителство и други социални фактори;

- влиянието на различните особености на комуникативната ситуация върху вариантността на речта на говорещия

- нагласите към речта на отделния индивид или група, към собствения език или към други езици и оценките за тях;

- езиковата политика (напр. кодифицирането на книжовния език; изучаването на чужди езици в различните степени на образование и др.) (Вж. по-подробно: Алексова, Кр. и кол., 2020: 9)

Както твърди Сн. Добрева: „Формирането на възгледи за социолингвистичната обусловеност на речевите актове кореспондира със знания за употребата на текстосвързващите средства и с умения за правилен избор на комуникативна стратегия, за смяна при необходимост на комуникативната тактика и постигане на резултатност в речевото общуване. Осмислянето на текстуиращата функция на лексико-граматическите единици, техни граматически категории и специфични лексикално-семантични употреби е важна предпоставка за адекватно разчитане на смисли в готови текстове, както и за изразяване на

смисли в текстове, продуцирани от учениците.“ (Добрева, Сн., 2017: 178)

В учебниците по български език, както и в учебните тетрадки за I - IV клас езиковата информация не се интерпретира самоцелно и абстрактно, а в контекста на задачите и произтичащите от тях дейности, които учениците изпълняват. Новите понятия се въвеждат последователно на емпирико-описателно равнище, в достъпна и интригуваща форма, като се усъвършенстват формираните в практически план умения за употребата на езиковите и речевите единици в потока на речта. (Вж. по-подробно: Иванова, Н. 2019: 23-24)

Изучаването на елементите на различните дялове на езика се осъществява в съответствие с очакваните резултати от учебната програма по БЕЛ за даден клас.

Предвидените в учебника по български език уроци за нови знания за даден клас съдействат за постигане на очакваните резултати и за формиране на езикови компетентности при изучаване на езика и езиковите единици. Формирането на езикови компетентности се осъществява чрез всеки вид урок в процеса на обучението по български език и литература. (Вж. по-подробно: Иванова, Н. 2019: 133-134)

Фиг. 1.1. Формиране на социолингвистична компетентност в начална училищна възраст

Източник: Вълева, Т. Формиране на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез съвременната литература за деца, В: <https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/content/download/244082/1613069/version/1/file/T.Valeva.pptx>

Чрез интерпретацията на езикова информация в уроците за нови знания и в упражненията, чрез разнообразните видове познавателни задачи и тренировъчни упражнения, които изпълняват учениците в учебника и в учебните тетрадки, се съдейства и за формиране

на ключовите компетентности, а именно: компетентности в областта на българския език; умения за общуване на чужди езици; математически компетентности и основни компетентности в природните науки и технологиите; дигитална компетентност; умения за учене; социални и граждански компетентности; инициативност и предприемачество; културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество; умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт. (Иванова, Н. 2018: 57).

Формиране на литературна компетентност

Формирането на литературна компетентност, на читателска култура, на читателски интереси и потребности от четене в начална училищна възраст е обусловено от очакваните резултати от обучението по български език и литература, от целите на обучението и от дейностите на учениците, регламентирани от учебната програма по български език и литература за всеки клас. Спецификата на психофизиологическото развитие на учениците, своеобразието на целите и задачите на обучението по български език и литература и конкретното учебно съдържание за даден клас обуславят спецификата на методическия подход на учителя при изучаване на художествен и нехудожествен текст и в процеса на формирането на литературни компетентности и читателска култура (Вж. по-подробно: Иванова, Н., 2018: 66; Иванова, Н., 2019: 226).

Фиг. 2.1. Формиране на литературна компетентност в начална училищна възраст

Източник: Вълева, Т. Формиране на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез съвременната литература за деца, В: <https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/content/download/244082/1613069/version/1/file/T.Valeva.pptx>

Общуването с учителя, както и семейната, и социалната среда са ключови фактори,

които допринасят за пълноценното формиране на езиковата и литературната компетентности у децата, защото именно чрез тях, като посредници между авторите на художествена литература и малките читатели, учениците постепенно обогатяват езика и речниковия си запас, усъвършенстват способността си да мислят със словесно-художествени образи, интегрират се благоприятно в заобикалящия ги свят и се реализират като успешни личности.

1.1.2.2. Нормативна регламентираност на обучението по български език и литература – очаквани резултати от обучението за формиране на литературни и социолингвистични компетентности в 1.-4. клас

Нормативната регламентираност на обучението по български език и литература се осъществява на две нива: на първо място е наредбата за учебния план (НАРЕДБА № 4 от 30 ноември 2015 г. за учебния план), а на второ място публикуваните от МОН учебни програми, съобразени с ДОС за обучението по „Български език и литература“ за съответния клас (от I до IV клас). В тази последователност разглеждаме и тези два типа регламентиране в контекста на очакваните резултати за формиране на литературни и социолингвистични компетентности в 1.-4. клас.

1.1.3. Методически аспекти на формирането на литературни и социолингвистични компетентности чрез обучението по български език и литература в 1.-4. Клас

Чрез обучението по български език и литература се съдейства за насърчаване и повишаване на базовата грамотност на учениците, на езиковата и литературната им грамотност, както и на комуникативната им компетентност и съставлящите я езикова, литературна, социолингвистична, социокултурна компетентност.

Чрез избора на адекватни методически похвати и форми учителят съдейства за повишаване равнището на грамотността на учениците. Съобразяването на методическата концепция на учителя при интерпретацията на езиковите понятия с особеностите във възрастовата еволюция на децата в начална училищна възраст, игровият подход в обучението по български език в процеса на оgramотяване е предпоставка за адекватното възприемане и осмисляне на абстрактните езикови понятия. (Иванова, Н., 2018:10)

Конкретните познавателни задачи в различните видове уроци по литература в началния етап на образование са обусловени от спецификата на жанра на дадено литературно и/или анонимно/фолклорно произведение, от целите на урока, от обвързаността с останалите задачи в урока и степенуването им по трудност, с оптимално съчетаване на задължителното учебно съдържание и *игровия подход*. (Иванова, Н., 2018:23)

1.2. Психолого-педагогическа възрастова характеристика на развитието на децата в начална училищна възраст

1.2.1. Обща психолого-педагогическа характеристика на възрастовия период „средно детство“ (начална училищна възраст)

Според А. Джизъл възрастта 9-10 години представлява „едновременно връх на детството и начало на юношеството“ (по Остерийт, П., 2007: 194). За него тази възраст е преходна и индивидът вече не е дете, но още не е и юноша. Според П. Остерийт тези две години от живота на детето имат своя специфика – те се характеризират с вече „изявено самоопределение и самокритика“, с интензивност на преживяванията и с известно напрежение, което е свързано със „зараждането на волята за контрол и господство.“ (Остерийт, П. 2007: 194) Детето на 9-10 години вече е уравновесено, спокойно, уверено в себе си, сигурно и адаптирано към света, който го заобикаля (Пак там, с.194). Затова и авторът определя деветата година като начало на периода на детската зрялост, период, който според него обхваща времето от 9 до 12 години от живота на детето.

П. Остерийт отделя няколко основни аспекта на психическото развитие през този период, които доказват неговата противоречивост и преходност:

- детето все още се интересува повече от хората и нещата, отколкото от самото себе си;
- все по-значимо става общуването с връстници, детето е „повече член на група, отколкото индивид“;
- осъзнава себе си „като ясно отделена личност“, полагат се усилия за утвърждаване и определяне на самия себе си;
- интелектуално се развива, „мисълта все повече се откъсва от конкретното“ (Остерийт, П., 2007: 194)

1.2.2. Психическото развитие на детето в начална училищна възраст

За да бъдат адекватно отчетени особеностите на психо-физиологическото развитие на учениците в 1.-4. клас, трябва добре да се познават психическите процеси у децата в начална училищна възраст, характерното и специфичното за тези процеси.

В началното училище познавателните способности на малките ученици претърпяват съществени изменения. На този стадий от развитието си, детето вече може да формира различни понятия, да решава проблеми, да вижда и да преценява взаимоотношения, но само докато те включват обекти и ситуации, които са му познати. Важна задача, която малкият ученик усвоява на етапа на конкретните операции, е подреждането на нещата в тяхната логическа последователност. (Вж. по-подробно: Славин, Р., 2004: 71)

Според А. Люблинска решаваща роля за качествено изменение на усещанията и тяхното развитие играят непрестанните упражнения в различителна чувствителност, които се

извършват в човешката дейност и преди всичко включването на речта в сетивното познание. Когато едно дразнение, идващо от околната среда и попадащо върху сетивните органи, се обозначи с дума, се осъществява преустройство на цялата познавателна дейност и в частност на самото усещане. То се довежда до нивото на съзнанието и се преосмисля. Чрез думата дразнението се фиксира в паметта и тя /паметта/ се обогатява със знания за много качества и признаци на предметите. Обозначените с дума качества и признаци стават значими за детето и могат да предизвикват неговото внимание. То започва да ги забелязва в предметите и явленията, наблюдава ги и ги различава. В този смисъл особена роля за развитието на усещанията в начална училищна възраст играе изучаването на прилагателното име. Децата започват да се вглеждат внимателно в признаците на предметите и се вслушват в литературното им описание. Те откриват, че има различна степен на изразеност на качествата, научават, че съществуват различни отенъци на цветове, звуци, миризми, които те преди това не са забелязвали и по-точно не са различавали. Така се настройва апаратът на сетивното познание и се постига по-добра различителна способност. Особена роля в това отношение играе целенасоченото обучение в часовете по рисуване и музика. (Люблинска, А. 1978: 176)

От гледна точка на Ж. Пиаже, мисленето на малките ученици е на етапа на конкретните операции: в началото на училищното обучение се формират логикоаритметичните операции, понятието за класове, отношения, числа, развива се способността за йерархична класификация, сериация, транзитивни умозаклучения и др. Конкретно-операционното мислене се характеризира с децентрация (способност да се вземат предвид няколко измерения едновременно, да се координират няколко гледни точки), способност мислено да се проследява промяна в състоянието на даден обект, обратимост (детето може да промени посоката на мисълта си, да се върне в изходно състояние) (Пиаже, Ж. 1992: 184).

1.3. Литературата за деца и формирането на литературни и социолингвистични компетентности в 1.-4. клас

Около същността на литературата за деца са се водили много спорове за това какво представлява тя. Важното е, че всички различни и полярни становища са се групирани около две основни схващания. **Първото смята**, че литературата за деца е строго обособена и отделена от литературата за възрастни, и няма нищо общо с нея. Възгледите на привържениците на тази теория се основават най-вече на чисто педагогическата и възпитателна цел на литературата за деца. Те издигат в култ педагогическата и възпитателна функция на тази литература, и смятат, че светът на детето е коренно различен от света на възрастните и затова е нужна специална литература. **Привържениците на другата теория** считат, че няма специално написани книги за деца и изтъкват факта, че щом това е литература,

то тя се подчинява на законите на изкуството и няма нищо общо с педагогиката и възпитанието.

Всъщност истината за литературата за деца е някъде по средата. Първо, никой не може да каже, че няма литература, създадена специално за деца. Второ, никой не трябва да защитава тезата, че тази литература няма никакви педагогически и възпитателни цели. Затова е важно да се знае, че литературата за деца е една относително самостоятелна част на литературното творчество, което се подчинява и на конкретни педагогически, и на възпитателни идеи.

Познаването на авторите на съвременна литература за деца и техните произведения пък допринася за разширяване и обогатяване на читателските представи на учениците в началния етап на основната образователна степен и спомага за изграждането на една по-цялостна представа за литература за деца - за класиката и съвременните произведения, създавани за деца и юноши. (Иванова, Н. 2019: 11)

1.3.1. Съвременна българска литература за деца

Въпреки стремежа към модернизирание и към разширяване на житейския кръгзор на малките читатели, присъствието на съвременните български автори в учебните програми за 1.-4. клас е твърде слабо застъпено. Според Н. Иванова това може да се дължи на няколко фактора, като на първо място, включените в учебното съдържание литературни произведения са главно тези на класическите автори на детска литература. (Петко Славейков, Иван Вазов Дора Габе, Ран Босилек, Асен Разцветников и др.) Самите начални учители също не проявяват нужната инициативност да включват творби на съвременни български автори в препоръчителните списъци със заглавия за самостоятелно четене. (Вж. по-подробно: Иванова, Н. 2019: 11)

Важността от присъствието и познаването на творчеството както на класиците, така и на съвременните автори на детска литература обаче е безспорна – първите са традицията, корените, същността, въз основата на които всеки един се изгражда като личност, но няма как да не бъде „в крак“ с настоящето, да е чужд на новото, да не отправя поглед към бъдещето.

За най-нова и съвременна литература за деца може да се говори след 1989 година. Някои от най-популярните детски автори, продължаващи да създават своите произведения и към настоящия момент, ще бъдат представени в следващите редове, като техните вълнуващи, забавни и уловили безпогрешно пулса на времето творби, са изключително важна част от развитието на българската литература и култура, а и водещ компонент във формирането на литературните и социологичните компетентности на учениците в началния етап на образование, на читателската им култура и естетическото им възприемане на заобикалящия ги свят.

В дисертационното изследване са представени следните автори на съвременна българска литература за деца: Ангелина Жекова, Мая Дългъчева, Весела Фламбурари, Петя Кокудева, Радостина Николова, Юлия Спиридонова и Цвета Белчева.

1.3.1. Състояние и възможности за подобряване на читателската култура на учениците в начална училищна възраст

Чрез художествената образност в произведенията на литературата за деца на български автори и на класици от световната литература у учениците в начална училищна възраст се формират читателска култура и читателски интереси. Постепенно у тях се възпитава потребност от четене, от общуване с художествените образи в литературата за деца. Вариантността в методическия подход на учителя и изборът на адекватни на читателските интереси и потребности методически похвати и форми при интерпретацията на конкретното съдържание на изучаваните и прочетените самостоятелно литературни произведения в съответствие с очакваните резултати от обучението за даден клас съдействат за формирането на литературни компетентности и читателска култура. Учениците се запознават с творчеството както на български писатели, така и на класици и съвременни автори в световната литература за деца (Иванова, Н., 2019: 269).

Живеейки във времето на интернет, google и други социални мрежи, и разполагайки с леснодостъпна информация, която ни залива отвсякъде, желанието за четене у децата се оказва една от най-трудните задачи, пред която са изправени родители, учители и цялото съвременно общество. Читателската култура трябва да се възпитава още от най-ранно детство, а за формирането ѝ се изискват много усилия и постоянство от страна както на семейството, така и на преподавателите на малките ученици.

Затова учителят е човекът, който може да пробуди интерес към четенето, да „запали“ искрицата любопитство и желание за знание у малкия читател, да го подтикне да създава свои произведения и да го мотивира да се развива и усъвършенства по пътя към себепознанието. Учителят е този, който първи открива пред детето магията на книгите и му помага да се ориентира в литературната творба – сама по себе си един интересен, богат и многообразен микросвят.

Осъществяването на творчески срещи с автори на съвременна детска литература, „живото“ общуване с тях провокира интереса и привлича вниманието на малките ученици, запалва у тях искрицата на любов към книгите и четенето и оставя незаличим спомен в съзнанието им. Затова този досег до автора на детска литература, до човека – истински и реален, а не просто застинал образ от портрета на стената в класната стая, е така ценен и желан

от децата, толкова нужен и съдействащ за откриването на естетическите и нравствени послания в произведенията в процеса на обучението по български език и литература.

Съвременното дете стъпва предпазливо, донякъде дори плахо по пътя към намирането на нови ценности. От друга страна, както в миналото, така и днес, при четенето детето полага усилия за свободна творческа изява. В този смисъл, живеейки в забързания и толкова изкуствен свят на дигиталните технологии, за малките читатели е наистина важно да открият магията на книгите, да заобичат четенето и то да се превърне в потребност, а не в досадно задължение. Ролята на учители, родители и автори на съвременна детска литература е особено важна за формирането на висока степен на читателска култура у подрастващите, а съвместните им усилия в тази посока неминуемо биха довели до успех.

2. ВТОРА ГЛАВА. ДИЗАЙН НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ. МОДЕЛ НА ФОРМИРАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В 4. КЛАС

2.1. Постановка на емпиричното изследване

Емпиричното изследване, насочено към проучване на формирането на литературните и социолингвистичните компетентности, предоставя възможност за апробирането на обоснован модел, състоящ се от конкретни методически идеи за формиране на горепосочените компетентности.

2.2. Дизайн на емпиричното изследване. Изследователски инструментариум

Проектирането на дизайна на емпиричното изследване е пряко свързано с целта на настоящата разработка, а именно: *„Целта на дисертационното изследване е да бъде конструиран и апробиран модел, състоящ се от конкретни методически идеи за формиране на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез съвременната литература за деца“.*

2.2.1. Дизайн на изследването

Дизайнът на изследването се разработва съобразно с изискванията за научно изследване в неговата емпирична част.

На първо място се структурира изследователската цел, следват - задачите, на трето място - работните хипотези, и като финален етап в дизайна, е структурата на изследването, представляваща съвкупност от: 1) обосновка на използваните методи и методики, 2) формирането на извадката на изследването и 3) представянето на процедурата на изследване по отделни етапи.

В настоящия случай – преди процедурата на изследване е представен моделът, съдържащ конкретни методически идеи, които се използват на втория етап от изследователската работа.

I. Изследователска цел

Основната цел на емпиричното изследване е апробиране на подходящ модел, състоящ се от конкретни методически идеи за формиране и развиване на литературните и социолингвистичните компетентности у ученици в начална училищна възраст.

II. Задачи на емпиричното изследване

Задачите произтичат от целта и по-конкретно са:

- да се проучи мнението на учители и родители на ученици в началния етап на основната образователна степен за формирането на литературните и социолингвистичните компетентности у подрастващите
- да се диагностицира базовото ниво на литературни и социолингвистични компетентности на извадка от ученици в 4. клас
- да се оцени адекватността на модела чрез проучване на експертното мнение на практики и изследователи в областта
- да се апробира моделът, като се оценят неговите ефекти при експерименталното му прилагане в обучението на ученици в начален етап по БЕЛ
- да се опишат и анализират резултатите от прилагането на модела.

III. Работни хипотези

Работните хипотези са пряко свързани с целта и задачите на изследването. Те са със следната формулировка:

Хипотеза 1: Предполагаме, че базовото ниво на литературните и социолингвистичните компетентности е добро, като съществува пряка позитивна връзка между двата вида компетентности.

Хипотеза 2. Допускаме, че прилагането на обоснования методически модел в неговата цялост ще повлияе върху повишаване равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности в експерименталната група ученици в сравнение с контролната.

IV. Структура и етапи на изследването

Структура. Използването на утвърдени и обичайни методи на проучване, подходящи както за проверка на хипотезите, така и за верифициране на модела, описан по-надолу в тази

глава, се свързва и с целите на отделните етапи на изследването, посочени в постановката на изследването в параграф 2.1. на настоящата глава на дисертацията.

Емпиричното изследване се осъществява чрез прилагането на подробно описана по-надолу методология. За анализ, сравнение и оценка на резултатите се използват математико-статистически методи.

Извадката на изследването е съобразена с хипотезите и изследователските цели. Представена е по-долу в параграф 2.3.

Процедурата на изследването е съобразена с изследователската идея. Тя следва хода на отделните три етапа на цялостното изследване.

Етапите на изследването са три:

- етап 1: представлява предварително проучване на мнението на учители и родители за състоянието на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците.

- етап 2: представлява създаване, експертно оценяване и прилагане на модел, включващ конкретни методически идеи за развиване и подобряване на литературните и социолингвистичните компетентности на ученици от начален етап на образованието (4 клас)

- етап 3: представлява вторично оценяване на ученици след приложението на модела и оценка на мнението на учители за ефективността му.

2.2. Инструментариум

Инструментариумът включва използваните методи и съответните методики към тях.

Методи. На различните етапи на изследването са използвани различни изследователски методи: анкетиране, интервюиране, дидактическо тестиране, експертна оценка, моделиране, статистически методи.

Методики. Разработени са методики, представляващи конкретни адаптирани приложения на всеки един от методите. Методиките са представени по-долу:

1. Анкетна карта за учители

Анкетната карта за учители е съобразена с особеностите на учителската позиция спрямо формирането и развиването на литературните и социолингвистичните компетентности у учениците в началния етап на образованието.

В анкетната карта за учители въпросите са съставени с оглед на предварително утвърдени критерии и показатели.

2. Анкетна карта за родители

Анкетната карта за родители е съобразена с особеностите на възможностите на родителите да дават релевантна оценка за състоянието на литературните и

социолингвистичните компетентности на своите деца. Изследвани са само родители на ученици, включени в извадката.

В анкетната карта за родители въпросите са съставени с оглед на предварително утвърдени критерии и показатели.

3. Интервю за учители

Въпросите и отговорите от страна на изследваните учители са съобразени с предварително утвърдени критерии и показатели по отношение на формирането на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците:

Изследвани са само учителите, преподаващи в експерименталната паралелка.

4. Дидактически тест – в две форми: за входяща диагностика и за изходяща диагностика.

Предвидени са и са реализирани 2 входящи дидактически теста за четене с разбиране – единият – за възприемане и осмисляне на научнопопулярен текст, и другият – за възприемане и осмисляне на художествен текст по предварително утвърдени критерии и показатели.

За диагностични цели се използва и творческа задача: създаване на съчинение по преживяване по две различни теми (едната е за входящо оценяване, а другата - за изходящо).

5. Експертна оценка

За експертна оценка на модела бяха поканени общо 12 експерти - 11 начални учители и един университетски преподавател от СУ „Св. Климент Охридски“.

Съобразно задачите, които сме определили за експертна оценка от страна на специалистите, които са учители и изследователи в начален етап на основната степен на образованието, са дефинирани два критерия, по които се оценяват методическите идеи, разработени специално за настоящото изследване:

- **Критерий 1.** Литературни компетентности.
- **Критерий 2.** Социолингвистични компетентности.

6. Математико-статистически методи за обработка на резултатите

Използвани са методи на дескриптивната статистика: средни величини и стандартно отклонение, мода, медиана.

Използвани са методи на проверяващата статистика: корелационен анализ, дисперсионен анализ, t-test за сравнение на средни величини.

2.3. Формиране на извадката на изследването

Основната извадка включва:

2 паралелки от 4. клас от Средно училище „Димчо Дебелянов“ - гр. Бургас.

Общият брой на изследваните ученици е съответно:

4 а клас - 20 ученици

4 б клас – 20 ученици

Допълнителна извадка 1: Изследвани бяха 150 начални учители от различни училища в страната, Бургас и региона. Представителите на тази извадка са изследвани за мнението им за състоянието на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на основната степен на образование, само по време на първия етап на изследването.

Допълнителна извадка 2: Формира се от родителите на учениците, включени в основната извадка. Общият брой изследвани родители е: 40 – по 1 родител на изследван ученик. Родителите са изследвани в рамките на първия етап на изследването.

Допълнителна извадка 3. Представява само двамата класни ръководители на експерименталната паралелка от Средно училище „Димчо Дебелянов“ - гр. Бургас. Класните ръководители са изследвани само в рамките на последния етап от проучването.

2.4. Модел за формиране на литературни и социолингвистични компетентности чрез обучението по български език и литература в 1.-4. клас

Моделът, по своята същност, има три основни структури: **теоретична** – проблематизиране, основано на постиженията в науката, на идеите, които приема или създава при изграждане на представата за явлението и за търсенето на решения; **концептуална** – предлагаща механизма на движение, на сработване, на сцепление и свързване на идеите по посока на решението и **емпирико-експериментална**, включваща метаравнище (сравняване и анализ) и практическо равнище – конкретните промени, предвидени да се случат в ситуацията или състоянието. (По Рашева-Мерджанова, Я. 2016: 5-34)

На **теоретично** равнище:

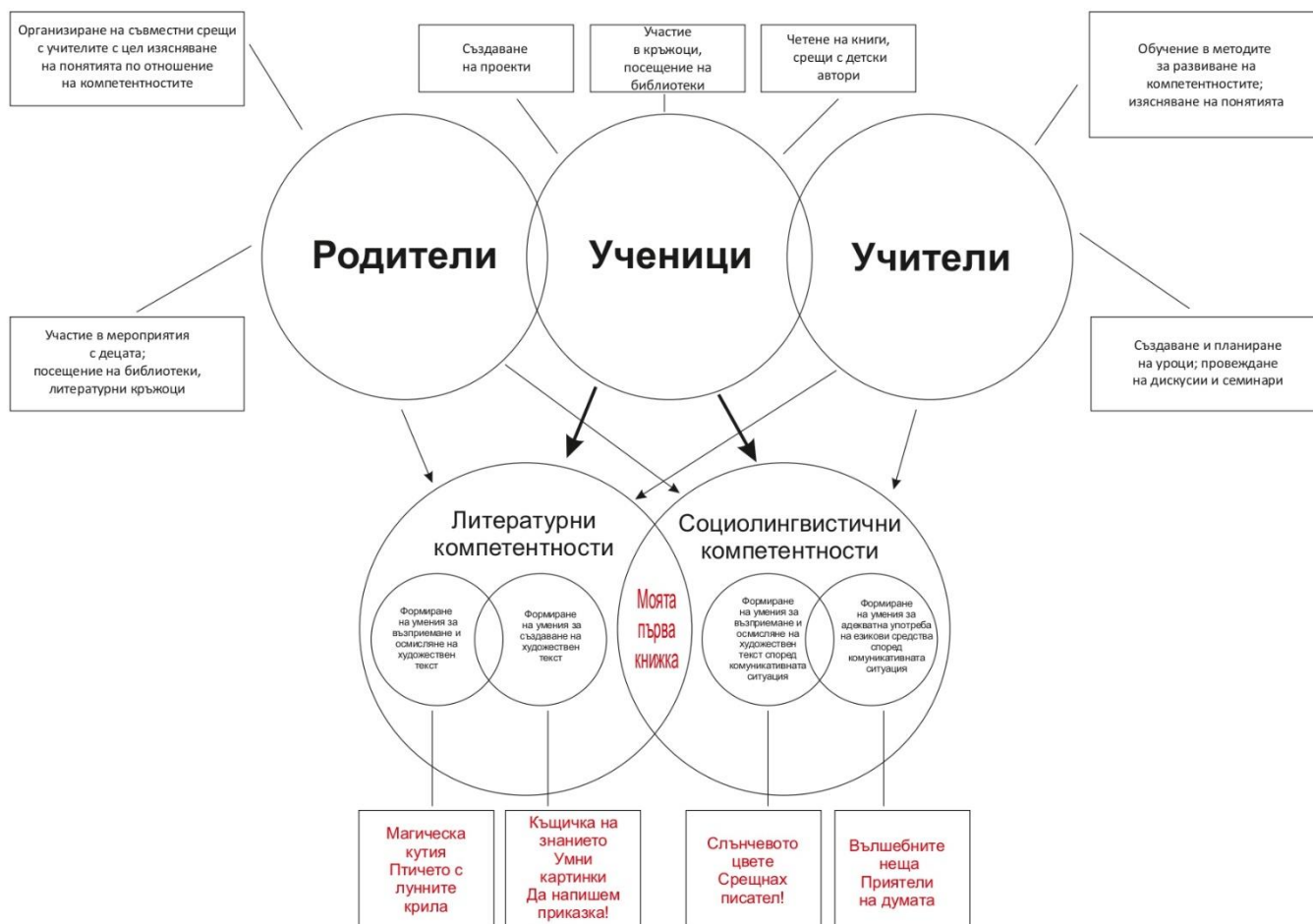
При изграждането на модела са анализирани различни постановки, включващи научна проблематика по отношение на: мястото на литературните и социолингвистичните компетентности в процеса на обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен; методическите аспекти на формирането на горепосочените компетентности чрез обучението по БЕЛ в 1.-4. клас; присъствието на съвременната литература за деца като важен и определящ фактор за формирането на литературните и социолингвистичните компетентности у малките ученици.

На **концептуално** равнище:

Създаването на модела изискваше продължителен период от време за изграждане на цялостна концепция за формиране на литературни и социолингвистични компетентности, за съгласуване и прецизиране на съставните му елементи, за частично апробиране чрез тестване в реална учебна среда, коригиране и допълване. Моделът е представен на следващата фиг. 2.2.

Фиг. 2.2. Модел за формиране, развиване и надграждане на литературни и социолингвистични компетентности чрез съвременната литература за деца в 4. клас

Източник: Вълва, Т.

Горната част на модела е структурирана като съдържаща три пресечени кръга, отразяващи неразривната връзка между **учители-ученици-родители**, тъй като тяхното непрекъснато взаимодействие е определящо и изключително важно за ефективността на обучението не само в началния етап на образование, но и във всички следващи класове. В контекста на обучението по български език и литература целта на създадения модел е осигуряването на подходяща образователна среда, която да стимулира малките ученици да проявяват засилен интерес към четенето, да повишава читателската им култура и да подпомага развитието на уменията им в областта на литературните и социолингвистичните

компетентности. Конкретните методически идеи, представени по-надолу (в двата модула – литературни и социолингвистични компетентности) играят съществена роля в модела за развитието на литературните и социолингвистичните компетентности. Тези идеи може да се използват за усъвършенстване уменията на подрастващите за по-доброто им представяне в контекста на обучението не само по БЕЛ, но и по други учебни предмети.

За успешното прилагане на модела изключително важна роля имат всички участници в образователния процес, а именно – родители, учители и ученици. Именно поради това, в концепцията при създаването на модела е отделено внимание на възможностите за работа с всяка една от тези групи (родители, ученици, учители) с цел по-ефективното и успешно прилагане на начините и методите за повишаване степента на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на основната образователна степен със средствата и похватите на съвременната литература за деца.

Работа с родителите:

1. Организиране на съвместни срещи на родителите с учителите на децата с цел изясняване на понятията „литературни“ и „социолингвистични“ компетентности и важната им роля в контекста на обучението по български език и литература

2. Участие в различни мероприятия заедно с децата с цел насърчаване на четенето и повишаване на читателската култура на подрастващите – срещи с автори на детска литература, посещаване на библиотека, на литературни кръжоци и др.

Работа с учителите:

1. Обучение на учителите в методи за развиване на литературните и социолингвистичните компетентности; терминологични уточнения и изясняване спецификите на понятията „литературни“ и „социолингвистични“ компетентности в контекста на обучението по български език и литература

2. Създаване и планиране на уроци, провеждане на семинари и дискусии с цел развиването на литературните и социолингвистичните компетентности у учениците в начален етап

Работа с учениците:

Имайки предвид факта, че докато се формират различните видове компетентности (в частност – литературните и социолингвистичните, които са тема на дисертационния труд) се формират и определени умения, тук ще обърнем внимание на онези методически идеи и дейности, които бяха апробирани при четвъртокласниците от експерименталната паралелка и доведоха до постигането на по-добри резултати в сравнение с връстниците им от контролната паралелка, където не бяха приложени.

Долната част на модела е структурирана като съдържаща 2 основни модула с по 2 подмодула във всеки един от тях.

Предварителната идея на модела включва допускането, че литературните компетентности може да се формират и развиват като самостоятелни, а социолингвистичните компетентности, макар отделни и самостоятелни, е препоръчително да се развиват на основата (или като втори етап) в тази диада: литературни/социолингвистични компетентности. Основанието за идеята е от две посоки: 1. Наблюденията от личната ми практика на учител по български език и литература показват, че учениците с по-високо ниво на литературна култура и съответно – на литературни компетентности, се отличават с по-големи възможности бързо да развиват социолингвистичните си такива; 2) В теоретичния обзор по проблематиката, констатирах, че по-голямата част от авторите определят общата култура на учениците по БЕЛ по-често като изградена на основата на добра литературна осведоменост, свързана с достатъчно четене на литературни произведения. А общата култура в тази област е предпоставка за по-ефективно развиване на социолингвистичните компетентности в начална училищна възраст. Или накратко: децата, които четат повече художествена литература (с разбиране за това, което четат), са много по-подготвени да усвояват и развиват речеви конструкции според конкретна комуникативна ситуация, специфични езикови средства и похвати, характерни за социолингвистичната компетентност.

Именно поради това и в показания по-горе модел – литературните компетентности предшестват логически и хронологично социолингвистичните компетентности.

Двата основни модула представляват двата вида компетентности – литературни и социолингвистични, чието формиране и развитие, посредством и с помощта на съвременната литература за деца, е тема на настоящата дисертация. Кръговете се пресичат, защото едната компетентност допълва другата, те си взаимодействат, влияят си и са неразривно свързани. Всеки един от главните два модула (литературни и социолингвистични компетентности) съдържа в себе си съответно два подмодула, които в най-пълна степен отразяват най-важното и същественото по отношение на формирането на различните видове знания и умения, като следствие от процесите на формиране и усъвършенстване на горепосочените компетентности. От своя страна, тези два подмодула във всеки главен модул също се пресичат, защото си влияят, взаимодействат и се допълват.

Моделът ясно илюстрира и пресичането на двата вида компетентности – едно общо поле, в което те се развиват съвместно, допълвайки се и подпомагайки се една друга. Това е пространството на комбинираното формиране и развиване на двата вида компетентности.

От изключителна важност тук е да отбележим какъв тип умения всъщност се формират у малките ученици като резултат от прилагането на различните видове дейности и задачи,

включени към подмодулите на модул 1 - литературни компетентности, а именно – формиране на умения за възприемане и осмисляне на художествен текст и формиране на умения за създаване на художествен текст, и към подмодулите на модул 2 – социолингвистични компетентности – формиране на умения за възприемане и осмисляне на текст според комуникативната ситуация и формиране на умения за адекватна употреба на езикови средства според комуникативната ситуация, тъй като това съдържа концепцията за създаването на модела.

В областта на **литературните компетентности**

1. При възприемането и осмислянето на художествен текст:

- умение да се открие логическата връзка в развитието на сюжета в конкретното художествено произведение

- умение да се тълкуват адекватно поведението и постъпките на героите на художественото произведение на основата на наблюдението им над текста

- умение да се открива и осмисля експресивната и изразителна функция на езика, ритмиката, римата и благозвучието

- умение да се открива авторското отношение към герои, случки и събития в художествената творба

- умение да се открива характерното за жанра на конкретната литературна творба

2. При създаването на художествен текст:

- умение за самостоятелно изпълнение на творческа задача (съчинение по преживяване, по дадено начало, по серия от картини)

- умение за самостоятелно създаване на образите на героите, сюжета и събитията на собствена художествена творба

- умение да се създават различни по жанр текстове – приказка, разказ и др.

В областта на **социолингвистичните компетентности**

1. При възприемането и осмислянето на текст според комуникативната ситуация:

- умение за самостоятелно интерпретиране на текст чрез словесно обрисване, изразително четене, четене по роли, дообрисване и др.

- умение за самостоятелен отговор на въпроси, свързани с конкретна комуникативна ситуация (участници в общуването, вид на общуването, брой комуникативни ситуации в произведението и т.н.)

- умение за създаване на диалози според конкретна комуникативна ситуация

2. При адекватна употреба на езикови средства според комуникативната ситуация

- умение за самостоятелно съотнасяне на пословици, афоризми с подтекста на изучаваното произведение

- умение да се използват думи ориентири от авторовата реч при интерпретирането на преживяванията на конкретен литературен герой от художествено произведение

- умение за изразяване на емоционално-оценъчно отношение към конкретно произведение с подходящи езикови средства – възклицателни и подбудителни изречения, експресивна лексика и т.н.

- умение самостоятелно да се изразят предпочитания към определен литературен герой, жанр или картина с подходящите езикови средства

- умение да се открият в конкретния текст различните типове текст според използваните езикови средства – диалог, монолог, описание, разсъждение и др.

Важно е също да подчертаем, че в процеса на формиране на уменията в областта на литературните и социолингвистичните компетентности със средствата и похватите на съвременната литература за деца (което е и темата на дисертационния труд), малките ученици развиват и разширяват паралелно и други свои умения – **аналитични** (при работа с анализиране на художествен и/или научнопопулярен текст), **комуникативни** (при организиране на различни литературни кръжоци, където може да обсъждат впечатления от художествени произведения и др.; участие в литературни викторини, състезания и т.н.), **социални** (при посещение на библиотеки, читалища, музеи и срещи с библиотекари, уредници на музеи и др.), **креативни** (при създаването на различни проекти, свързани с живота и творчеството на писатели, поети; участие в драматизации на литературни произведения и т.н.), **дигитални** (при създаване на електронна библиотека; на презентации, свързани с художествената литература и др.)

Представени са основанията за конструиране на конкретните дейности, включени във всеки модул, респективно подмодул:

1. **Първият подмодул от модул „литературни компетентности“** под наслов - *Формиране на умения за възприемане и осмисляне на художествен текст*, съдържа две приложени дейности, озаглавени **„Магическа кутия“** и **„Птичето с лунните крила“**.
- **Първата задача** - прочитане и представяне на римувана приказка – **„Птичето с лунните крила“** от съвременен автор на детска литература (докторантката) със зададените към нея насочващи въпроси, с цел проверка в каква степен е възприет и осмислен съответният текст, акцентира именно на формирането на литературните компетентности у учениците, които те развиват благодарение на четенето и правилното разбиране на художествените текстове.
- **С втората задача** – **„Магическа кутия“**, учениците упражняват уменията си да определят вида на съответния текст, отново като резултат от правилното му

възприемане и осмисляне, както и словесно да дообрисуват герой, което също е част от горепосочените умения.

2. Вторият подмодул от литературните компетентности – Формиране на умения за създаване на художествен текст, съдържа три приложени дейности, озаглавени „Къщичка на знанието“, „Умни картинки“ и „Да напишем приказка!“, описани по-подробно по-надолу.

- **„Къщичка на знанието“** представлява съвкупност от последвани една от друга различни дейности, които спомагат за създаването на художествени текстове от учениците. Идеята е цялата къща да изглежда завършена и построена едва тогава, когато учениците преминават през различни задачи/ предизвикателства и успеят да се справят с тях.
- **„Умни картинки“** и **„Да напишем приказка“** са дейности, свързани с формирането на умения за създаването на художествен текст (създаване на приказка по зададен край и създаване на кратки свързани текстове посредством асоциативната мисъл на децата) като основна предпоставка за усъвършенстването на литературните компетентности у учениците в началния етап на основната образователна степен.

3. Първият подмодул от социолингвистичните компетентности – Формиране на умения за възприемане и осмисляне на текст според комуникативната ситуация, съдържа две приложени дейности, озаглавени „Слънчевото цвете“ и „Срещнах писател!“.

- **Първата задача** – четене и осмисляне на римуваната приказка „Слънчевото цвете“ от съвременен автор на детска литература (докторантката) е свързана със спецификата на зададените към нея насочващи въпроси, акцентиращи именно на правилното и адекватно възприемане на текст според комуникативната ситуация - колко на брой са комуникативните ситуации в произведението, кои са участниците в общуването, какви изразни средства е употребил авторът според конкретната комуникативна ситуация, какви думи е използвал в различните комуникативни ситуации и т.н.
- **Дейността „Срещнах писател!“** представлява реализирана творческа среща със съвременен автор на детска литература (докторантката) с учениците, на която е представена една от приказките и чрез куклен етюд със заглавие „Красивият врабец“, и са зададени редица въпроси, свързани с формирането на горепосочените умения. Именно живото общуване с автор на съвременна детска литература, досега с човека, създал произведенията в книгите, представляват едни от най-ценните и резултатни дейности по отношение на формирането във

висока степен както на литературните, така и на социолингвистичните компетентности у подрастващите.

4. Вторият подмодул от социолингвистичните компетентности – Формиране на умения за адекватна употреба на езикови средства според комуникативната ситуация включва прилагането на две дейности, озаглавени „**Вълшебните неща**“ и „**Приятели на думата**“.

- „**Вълшебните неща**“ акцентира върху уменията на учениците да се ориентират правилно в определена комуникативна ситуация и да съумеят да употребят най-подходящите езикови средства в конкретната такава.
- „**Приятели на думата**“ е дейност, при която учениците упражняват правилното определяне на думата като част на речта, уменията да посочват синоним или антоним, степенуването на прилагателните имена и т.н., като отново целта е адекватната употреба на езикови средства в конкретната комуникативна ситуация – изтеглената от тях дума трябва да бъде включена в предварително зададена комуникативна ситуация, изискваща подходящите езикови средства

5. Комбинирано формиране и развиване на литературни и социолингвистични компетентности. Най-важна като резултат от пресечната точка на двата основни модула (литературни и социолингвистични компетентности) е **дейността, озаглавена „Моята първа книжка“**, която показва в най-висока степен взаимодействието и свързаността на двата вида компетентности. На учениците е поставена задача да създадат своята първа авторска книжка. Така докато измислят, осмислят и пишат собствен текст, те всъщност упражняват и формират литературните си компетентности, а със задачата - създаденият от тях герой да попадне на четири различни места в родния им град – Бургас, да общува с определени участници и съответно да употребява подходящите езикови средства в различни комуникативни ситуации, усъвършенстват своите социолингвистични компетентности.

2.4.1. Методически идеи за формиране и развиване на литературни компетентности

Подмодул 1: Формиране на умения за създаване на художествен текст:

Къщичка на знанието (тук идеята е всичко да бъде свързано, едно цяло, а всяко нещо да следва и да затвърждава предходното, и да обуславя следващото).

До всеки един от етажите, които малките ученици сами „изграждат“ и „построяват“, трябва да се достигне благодарение на знанията и уменията, които притежават. За да се построи тази къщичка изцяло – от 1 етаж до покрива, те трябва да преминават през различни задачи, които успешно да изпълняват.

1 етаж - „Основата да построим – измисляме герой любим!“ (умишлено наименованията са в рима – по-бързо и лесно се запомнят нещата по този начин)

На учениците е поставена задача сами да си измислят герой, да го нарисуват, да му дадат име, да го опишат писмено – какви са качества, които притежава, какво умее да прави, как изглежда, къде живее и т.н. За да преминат на следващия етаж, те трябва да са създали едно сполучливо съчинение описание.

2 етаж – „Сега героите любими какво ще правят – разкажи ми!“

След като успешно са построили първия етаж на къщичката, се групират по двама или трима ученици, и по зададено начало, измислят история, в която включват любимите си герои, изправят ги пред различни предизвикателства, изживяват приключения и т.н. Всяка една от написаните истории се озаглавява и накрая се прочита пред класа.

3 етаж – „Почти сме къща изградили, но трябва още малко сили!“

Третият етаж на къщичката, който е последен, изисква справяне с интересно предизвикателство пред децата и техните герои.

Предизвикателство:

Всеки да напише писмо от името на измисления си герой, което да адресира до самия себе си и в това писмо да разкаже за магическото училище, което посещава, като си избере в коя държава или друг континент, или даже друга галактика да се намира училището. (тук на децата предварително ще е била поставена задача да открият интересни факти за определения континент, държава; за културата, езика, традициите, обществото)

„Покривчето да поставим – ех, че къща ще направим!“

Накрая се поставя покривът на къщичката тогава, когато всяко едно от децата донесе своята любима книжка от съвременен автор на детска литература и разкаже защо му е харесала и с какво ще я запомни (отговарят устно на записани на дъската въпроси – Защо избра да ни донесеш точно тази книга? За какво се разказва? Кой от героите в нея ти допада най-много? Защо?)

Умни картинки

Идеята е, посредством асоциативната мисъл у учениците, да бъдат съчинени кратки текстове (създаване на текст по картини).

На дъската докторантката рисува първоначално няколко неща – момиче, дъждовни капки, цвете и т.н. От класа се посочва ученик, който да състави кратък текст по тези думи, които вижда пред себе си – например, Принцесата излезе навън и си откъсна цвете, но изведнъж заваля силен дъжд.

Детето, което е отговорило, на свой ред рисува продължението на историята, като рисува примерно принц, куче, чадър и т.н. Отново се посочва някой, който продължава

историята от мястото, където с спряло да разказва предходното дете. – например, Срещна един принц, който беше излязъл на лов с кучето си и се скри под неговия чадър и т.н., докато всяко едно от децата допълни с нещо целия текст и допринесе за завършването му.

Да напишем приказка!

По зададен край, учениците имат поставена задача да напишат началото и сюжета на своя приказка и да я озаглавят на предварително изготвени работни листове.

„.....Най-накрая намерила сърничката вълшебното кладенче, пила от него и пак се превърнала в момиче. Но никога вече не забравила как трябва да е добра с всички – от малката мравка – та до голямата мечка, винаги да помага и да не отминава никого, изпаднал в беда.“

Подмодул 2: Формиране на умения за възприемане и осмисляне на художествен текст:

Птичето с лунните крила

На учениците е предоставена за самостоятелен прочит и прочетена на глас пред целия клас римувана приказка от съвременен автор на детска литература (докторантката) със заглавие „Птичето с лунните крила“, въз основата на която те трябва да покажат уменията си за правилното възприемане и осмисляне на художествен текст, като отговорят на няколко въпроса, свързани с тази задача.

Магическа кутия

В кутия са сгънати на малки листчета кратки текстове (откъс от приказка – напр. Тримата братя и златната ябълка, гатанка, басня (от Езоп), откъс от стихотворение). Донесени са плюшени играчки, кукли, фигурки и т.н., като всеки един от тези предмети е свързан по някакъв начин с избрания откъс. Класът е разделен на няколко отбора (колкото са на брой текстовете), а капитаните на отборите теглят по едно листче от кутията.

1 задача: Да определят какъв е видът на текста - приказка, гатанка, басня, народна песен, легенда, стихотворение и т.н.

2 задача: Да сложат подходящия герой към съответния текст (например, ябълката към приказката „Тримата братя и златната ябълка“ и т.н.)

3 задача: Словесно дообрисване на героя – всеки да представи пред останалите любимия си герой от съответния текст, който се е паднал на отбора му, като се опита да опише какъв е характерът му, какви са чувствата, преживяванията, емоциите му и т.н.

2.4.2. Методически идеи за формиране и развиване на социолингвистични компетентности

Подмодул 1: Формиране на умения за адекватна употреба на езикови средства според комуникативната ситуация:

Вълшебните неща

С помощта на различни аксесоари (очила, шапка, лекарска слушалка, топка и т.н.) учениците трябва да разпознаят съответната професия и да съставят диалози под формата на интервю със съответния строител, учител, футболист, лекар, инженер и др. Подадени са им насочващи въпроси (целта е правилно ориентиране в комуникативната ситуация и упражняване на подходящите езикови средства в конкретната такава).

Приятелите на думата

По образец на фантазия бином на Джани Родари – надписани и сгънати са толкова листчета, колкото е броят на децата в класа с написани на всяко едно от тях съответно съществително, прилагателно, глагол или местоимение.

Първата задача е всяко дете да определи каква част на речта му се е паднала – например, изтегля думата „куче“ – определя я като същ. нар. име, ср.р., ед. ч.

Втората задача е ученикът да определи дали тази дума може да бъде членувана, степенувана и да напише неин синоним и антоним (където това е възможно) например, изтегля думата „красив“ – определя я като прилагателно име, което може да се членува, да се степенува и чийто синоним е „хубав“, а антоним е „грозен“ и т.н.

Третата задача е изтеглената дума да бъде включена в предварително формулирана комуникативна ситуация, в която да бъдат правилно употребени съответните езикови средства (например, Двама приятели се срещат и единият си е взел куче. За какво ще си говорят? Какви думи ще използват? и т.н.)

Подмодул 2: Формиране на умения за възприемане и осмисляне на текст според комуникативната ситуация:

Слънчевото цвете

На учениците е предоставена за самостоятелен прочит и прочетена на глас пред класа римувана приказка от съвременен автор на детска литература (докторантката) със заглавие „Слънчевото цвете“, въз основа на която те трябва да покажат уменията си правилно да възприемат и осмислят текст според конкретната комуникативната ситуация, както и да отговорят на няколко въпроса, свързани с тази задача.

Срещнах писател! (творческа среща със съвременен автор на детска литература)

Проведена е творческа среща на учениците със съвременен автор на детска литература (докторантката). На децата са показани детските книги на автора, разказана им е историята за тяхното създаване, илюстриране, отпечатване, издаване. Авторът разказва за онова, което го е вдъхновило да пише истории за деца, за желанието да продължава да осъществява срещи с малките читатели, за самото усещане да държиш собствената си книга в ръцете си и тя да радва останалите. Чрез куклен етюд авторът изиграва една от своите приказки пред учениците и след

това задава няколко въпроса към тях, с цел установяването в каква степен е възприет конкретният художествен текст в определена комуникативна ситуация.

2.4.3. Методическа идея за едновременно формиране и развиване на литературни и социолингвистични компетентности

Моята първа книжка

На учениците е поставена задача да създадат собствена авторска книжка, където главният им герой, който вече са измислили още при „Къщичката на знанието“, пристига в родния им град Бургас и попада на четири интересни места в града. На всяко едно от тях той се среща с различни хора или измислени същества и според конкретната комуникативна ситуация, общува и говори по различен начин, като употребява (както той, така и останалите участници в общуването) подходящите езикови средства.

Книжката е озаглавена например, „Мяу ще посети моя град любим!“, а котето Мяу отива първо в училище, където се среща с директора, след това – на плажа, където говори с чайките, после в Морската градина, където вижда Зайо и накрая – в Лунапарка, където помага на старата костенурка да се качи на въртележката.

Идеята тук е едновременното формиране и на двете компетентности – литературна и социолингвистична – учениците създават свой собствен художествен текст и съумяват да упражнят правилната и уместна употреба на езикови средства в конкретна комуникативна ситуация. Крайният продукт, който детето създава, съчетава в едно овладените от него знания по български език и литература в периода 1.-4. клас, допринася за формирането на умения за създаване и възприемане на текстове, функциониращи в комуникативната практика, и спомага за възприемането, осмислянето и създаването на художествен текст. Не на последно място, именно в ролята на малки автори, учениците започват да проявяват засилен интерес към четенето и показват осезателно по-високо ниво на читателска култура.

На емпирико-експериментално равнище:

Конструираната система от методически идеи, включващи различни дейности и задачи, изграждащи модела, е апробирана в реална училищна среда (на ученици в 4. клас в бургаското училище СУ „Димчо Дебелянов“). Тази система е съобразена с възрастовите специфики на учениците в начална училищна възраст, с различните методически аспекти в обучението по БЕЛ в началния етап на образование, както и със средствата, методите и похватите на съвременната литература за деца и тяхното прилагане в конкретните методически идеи, съдържащи се в модела.

Описаните и апробирани в експерименталната паралелка дейности и задачи (Къщичка на знанието, Да напишем приказка, Магическа кутия, Птичето с лунните крила, Вълшебните

неща, Приятели на думата и т.н.) водят до по-високата степен на формираност на горепосочените умения у малките ученици в областта на литературните и социолингвистичните компетентности в контекста на обучението по български език и литература. Чрез тяхното прилагане в реална училищна среда, децата биха разширили, обогатили и задълбочили знанията и уменията си не само по български език и литература, но и по други учебни предмети. Достъпните и разбираеми задачи и дейности биха съдействали за усъвършенстването на читателската им култура, на естетическото им възприемане за заобикалящия свят. А това би било невъзможно, ако липсва непрекъснатото взаимодействие между триадата *родители-ученици-учители*, тъй като участието на всяка една от тези групи е определяща и съществена.

2.5. Процедура на изследването

Процедурата е пряко свързана с проекта за структура на изследването и обосновка на отделните етапи в него.

Етап 1. Предварителен етап за проучване на равнището на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците от начален етап на образование.

През септември 2020 г. в Средно училище „Димчо Дебелянов“ - гр. Бургас, бяха проведени диагностични процедури за установяване равнището на формираност на литературни и социолингвистични компетентности на ученици в 4. клас – *(входяща диагностика с дидактически тестове и творческа задача – създаване на съчинение по преживяване)* – в периода **18-30 септември 2020 г.**

С цел проучване на професионалното мнение на учителите за нивото на двата вида компетентности - социолингвистичните и литературните, през втората половина на месец **септември 2020 г.** бе изследвана с анкетни карти предварително планираната извадка от 150 начални учители.

През първата седмица на месец **октомври 2020 г.** беше проведено анкетно проучване и с родителите на ученици от началния етап на основната образователна степен, включени в основната извадка (за 40 ученици - са изследвани 40 родители, т.е. по 1 за всеки ученик) за тяхното мнение и отношение по въпроса за равнището на формираност на двата вида компетентности на техните деца.

Анкетите бяха разпространявани главно на ръка и малка част – онлайн (на мейли и/или на лични съобщения). Предвид усложнената Ковид ситуация и извънредното положение, наложено в страната през този период, разпространението на анкетите беше затруднено, а желанието за отговор от страна на респондентите - не много високо.

Етап 2. Създаване и експертна оценка на модела, състоящ се от конкретни методически идеи и прилагането му в учебния процес.

1) Създаване на дейностите, включени в модела, състоящ се от конкретни методически идеи: за литературни компетентности, за социолингвистични компетентности, комбинирана за двата вида компетентности. Създаването на идеите се основава на оценката на получените данни от първи етап. Разработването на отделните дейности и задачи бе осъществено в периода **15 октомври 2020 – 15 ноември 2020г.**

2) Експертна оценка на модела

Беше направена експертна оценка на разработените методически идеи с оглед тяхната практичност, надеждност и полезност при прилагането им в педагогическата практика. Методическите идеи бяха оценени по предвидените критерии и показатели от 12 експерти – 11 учители, преподаващи в начален етап на образованието и един университетски преподавател.

2) Приложение на модела

Приложението на модела, състоящ се от конкретни методически идеи, беше осъществено с учениците от едната паралелка 4. клас (експерименталната група) на СУ Димчо Дебелянов“- гр. Бургас през учебната 2020/2021г и по-конкретно в периода **04 януари 2021г. – 31 март 2021г.** Към момента на провеждане на този етап от изследването учениците бяха в 4. клас.

Отделните методически идеи бяха прилагани в педагогическата практика на учителите в експерименталната паралелка последователно и според предварително изложената същност на модела (посочена по-горе след фиг. 2.2.), а именно в следните времеви рамки:

- методически идеи за формиране и развиване на литературни компетентности: 04.01.2021- 31.01.2021 г.
- методически идеи за формиране и развиване на социолингвистични компетентности: 02.12.2020 –28.02.2021 г.
- методическа идея за формиране и комбинирано развиване на литературни и социолингвистични компетентности: 04.03.2021г. – 31.03.2021г.

Етап 3. Вторично изследване и оценка на състоянието на двата вида компетентности на учениците от извадката. Интервю с класните ръководители на експерименталната група.

Изходяща диагностика на учениците с помощта на *дидактически тестове и творческа задача – създаване на съчинение по преживяване* се проведе през **втората половина на месец април 2021 г.**

За да установим ефекта от приложението на модела през погледа на професионалистите (т.е. на учителите, които преподават на експерименталната паралелка, включена в извадката), бе проведено интервю с тези учители, които са и класни ръководители на изследваните ученици. Двете интервюта бяха проведени през *втората седмица на месец май 2021г.*

ТРЕТА ГЛАВА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

3.1. Анализ на резултатите от предварителния етап

3.1.1. Проучване на мнението на начални учители за равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на основната образователна степен

С цел проучване на мнението за равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в начална училищна възраст, беше проведено анкетно проучване с начални учители през втората половина на месец септември 2020 година. Изследването включва попълване на анкета за изразяване на мнение и отношение на учителите относно равнището на формираност на горепосочените компетентности.

От направения анализ на получените от анкетното проучване данни може да бъдат направени следните изводи:

Чрез уроците по български език и литература, в частност - за формиране на литературните и социолингвистичните компетентности, у учениците в начална училищна възраст, целенасочено се работи за формиране и усъвършенстване на свързаната устна и писмена реч, за уменията им да общуват с автора на литературното произведение, „да се запознават на емпирично равнище и с различните стилове на речта чрез възприемането и осмислянето на художествен текст.“ (Иванова, Н., 2019: 155)

Учениците в начална училищна възраст възприемат и осмислят по-добре конкретно литературна или фолклорна творба, когато имат реален контакт с автора на произведението, осъществяват истинска среща с него и „на живо“ се докосват до творчеството му.

Предвид възрастовите и психофизиологическите особености на учениците в началния етап на основната образователна степен, илюстрацията е предпочитана дейност при формирането на литературните и социолингвистичните компетентности у тях, тъй като при децата нагледно-образното мислене все още е на преден план, а умениято и способността да мислят със словесно-художествени образи се усъвършенства и развива постепенно с времето и обогатяването на житейския, емоционалния и читателския им опит.

Ролята на учителя, общуването на учениците с него са изключително важни и определящи фактори в процеса на пълноценното формиране на тези компетентности у децата, защото

именно чрез педагога, като посредник между авторите на художествена литература и тях – малките читатели, подрастващите постепенно обогатяват езика и речниковия си запас, усъвършенстват способността си да мислят със словесно-художествени образи и разширяват житейския си кръгзор.

Най-големи затруднения учениците срещат при умението да съставят различни по цел на изказване и по състав изречения в зависимост от комуникативната ситуация, както и уместно да употребяват различни езикови и неезикови средства при различни комуникативни ситуации, което показва, че следва да се работи в посока на усъвършенстване и развиване на социолингвистичните и литературните им компетентности чрез допълнителни занимания, непрекъснато взаимодействие между учители и родители и прилагане на нови и интересни методически идеи в практическата работа на преподавателите.

3.1.2. Проучване на мнението на родители за равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на основната образователна степен

С цел проучване на мнението за равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности у учениците в начална училищна възраст, през първата седмица на месец октомври 2020 година беше проведено анкетно проучване с родителите на учениците от двете паралелки в СУ „Димчо Дебелянов“ – гр. Бургас, включени в емпиричното изследване – контролна и експериментална. Анкетното проучване включваше попълването на анкета, като общият брой изследвани родители е: 40 – по 1 родител на изследван ученик (всяка паралелка е с 20 ученици).

От направения анализ на получените от анкетното проучване данни може да бъдат направени следните изводи:

Предвид възрастовите и психофизиологическите особености на учениците в началния етап на основната образователна степен, а и според техните родители, устното общуване е по-предпочитано от подрастващите.

Семейната среда е от изключително голямо значение за формиране на любов към книгите, интерес към четенето и изграждане на висока читателска култура у децата в начална училищна възраст.

Родителите свързват умението на децата да възпроизвеждат и осмислят информация най-вече чрез визуализиране и използване на такива педагогически похвати като илюстриране на любим епизод от литературно произведение или драматизация на такова.

Родителите не са напълно наясно с понятия като „социолингвистична и литературна компетентност“ или „комуникативна ситуация“, както и не познават достатъчно добре най-

правилните и подходящи начини, по които горепосочените компетентности биха достигнали едно по-високо равнище на формираност у малките ученици.

Най-големи затруднения, според родителите, децата срещат при създаването на текстове (чужди или собствени), както и при умението да използват различни езикови и неезикови средства при различни комуникативни ситуации и при съставянето на различни по цел на изказване и по състав изречения в зависимост от комуникативната ситуация и би следвало да се работи в тази посока съвместно с учителите на малките ученици.

Прави впечатление как при изследване мнението и на двете групи – тази на учителите, и тази на родителите, основните затруднения на учениците в начална училищна възраст по отношение на формирането на литературните и социолингвистичните им компетентности съвпадат – и преподавателите, и родителите са посочили, че децата се затрудняват най-много в умението да съставят различни по цел на изказване и по състав изречения в зависимост от комуникативната ситуация, както и уместно да употребяват различни езикови и неезикови средства при различни комуникативни ситуации. Това показва, че е необходима повече работа именно по отношение на развиването на социолингвистичните компетентности у подрастващите със средствата, възможностите, методите и похватите на литературата за деца, а усилията и на учители, и на родители трябва да са постоянни и взаимно допълващи се.

3.1.3. Установяване на равнището на формираност на литературни и социолингвистични компетентности у ученици в 4. клас (контролна и експериментална паралелка)

За установяване на равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците от началния етап на образование (4. клас) беше съставена тестова батерия от **два дидактически теста, свързани с възприемането и осмислянето на научнопопулярен и на художествен текст, и творческа задача – създаване на съчинение по преживяване** по предварително установени критерии и показатели, съобразени с изискванията на учебната програма по български език и литература в 4. клас и заложените в нея очаквани резултати. Обективността на тестовете е гарантирана от липсата на предварителна комуникация между докторантката и учениците.

Задачите в **дидактическите тестове** дават възможност да се установи в каква степен учениците в четвърти клас са усвоили уменията да определят правилно вида на даден текст, да го озаглавяват подходящо, да тълкуват правилно постъпки и думи на героите от текста, да определят правилно частите на речта, уместно да употребяват езиковите средства и др.

Творческата задача – създаване на съчинение по преживяване на тема „Първият учебен ден“ дава възможност да се установи доколко учениците в четвърти клас са усвоили уменията да създават текст в съответствие с поставената тема, да назовават точно чувството,

настроението или нюансите на дадено чувство, породени от конкретната тема, последователно да описват събитията по поставената тема и да постигат стройна композиция на съчинението, уместно да употребяват езиковите средства, да изграждат правилно изреченията, да постигат езикова свързаност на текста и да прилагат изучените до 4. клас правописни правила.

Така предложеният инструментариум цели да се установи наличието на затруднения при изучаване на учебното съдържание и по-конкретно - в процеса на формиране на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на образование.

И двата дидактически теста, свързани с възприемането и осмислянето на научнопопулярен и на художествен текст, съдържат по 10 задачи – 8 с изборен и 2 със свободен отговор. Задачите с изборен отговор имат по 3 или 4 възможни отговора – 1 верен и 3 или 4 дистрактора. В останалите две задачи учениците сами конструират отговорите си, като всички задачи са съобразени с възрастовите им специфики, възможности и интереси, както и със съдържанието на учебната програма по БЕЛ за четвърти клас.

След подробно описание на резултатите на учениците от двата дидактически теста и творческата задача на контролната и на експерименталната паралелка, анализът продължава с проверка за наличие на статистически значима разлика между резултатите от входното ниво на двете групи изследвани ученици. Целта е да се провери доколко нивото им на знания може да бъде считано за еднакво преди началото на емпиричното изследване. Използван е т-тестът на Стюдънт за проверка за наличие на разлика между средни величини. Резултатите са поместени в Таблица 1.

Таблица 1. Резултати от извършена проверка за наличие на статистически значима разлика между средните резултати от входно ниво

	<i>Жабите Контролна група</i>	<i>Жабите Експериментална група</i>	<i>Здравей, здравей, бате! Контролна група</i>	<i>Здравей, здравей, бате! Експериментална група</i>	<i>Първият учебен ден Контролна група</i>	<i>Първият учебен ден Експериментална група</i>
Среден брой точки	12.75	12.35	11.45	11.85	11.45	10.30
Дисперсия	3.25	3.19	1.52	4.56	5.00	9.06
Стойност на тестовата статистика (t-score)	0.71		-0.73		1.37	
Критична стойност на тестовата статистика при едностранен тест	1.69		1.69		1.69	
p-value едностранен тест	0.24		0.24		0.09	
Критична стойност на тестовата статистика при двустранен тест	2.02		2.02		2.02	
p-value двустранен тест	0.49		0.47		0.18	

Проведените тестове не ни дават основание да считаме, че между представянето на учениците от двете изследвани групи на входното ниво се наблюдава статистически значима разлика.

Може да приемем, че в началото на учебната година и двете групи ученици се представят еднакво добре. Това е необходимо условие при провеждането на експеримента, за да бъдат изводите и заключенията, направени на базата на резултатите от изходното ниво, научно обосновани.

3.2. Анализ на резултатите от експертната оценка на конструирания модел, включващ конкретни методически идеи

За експертна оценка на модела, представен в параграф 2.4., бяха поканени общо 12 експерти - 11 начални учители и един университетски преподавател от СУ „Св. Климент Охридски“, специалист по Методика на обучението по БЕЛ в началния етап на образование.

Учителите са от пет различни елитни училища в гр. Бургас, като всички са с над 15 години педагогически стаж, един от тях е главен учител, един – кандидат за директор, а двама са председатели на методическите обединения на началните учители в съответните училища.

Трима са носители на I-во ПКС, с множество отличия и награди за постижения на учениците им. Преподавателят от СУ „Св. Климент Охридски“ е на длъжност главен асистент доктор по Превантивна педагогика – специалист и забележителен изследовател в областта на Методика на обучението по БЕЛ в начален етап, автор на множество публикации, статии и монография. Всеки експерт оцени модела чрез попълване на карта за експертна оценка, съставена по предварително утвърдените от докторантката критерии и показатели, като всеки от критериите беше оценен чрез поставяне на знак **X** срещу степента на удовлетвореност на изискванията за съответния показател: 1 точка - ниска степен на удовлетвореност; 2 точки - умерена степен; 3 точки – висока степен, 0 точки – пълна липса на удовлетвореност. Моделът беше предоставен предварително на експертите като концепция, а същевременно те бяха и преки свидетели на апробирането на някои от методическите идеи на живо.

От направения анализ на резултатите от експертната оценка може да се направи изводът, че експертите оценяват като напълно адекватни, подходящи и приложими методическите идеи за формирането на литературните компетентности на учениците в начална училищна възраст – всички дейности и задачи, съставляващи отделните подмодули на модул **Литературни компетентности**, а именно – *за формиране на умения за възприемане и осмисляне на художествен текст; за формиране на умения за създаване на художествен текст и комбиниран подход за развиване на двата вида компетентности с цел усъвършенстването на литературните такива*, те са оценили с максималния брой точки – 3.

По отношение на модул **Социolingвистични компетентности** – експертите отново са оценили дейностите от подмодул: *Формиране на умения за възприемане и осмисляне на текст според комуникативната ситуация и комбиниран подход за развиване на двата вида*

компетентности с цел усъвършенстването на социолингвистичните такива с максималния брой точки – 3. Само двама от експертите са оценили две от дейностите, съдържащи се в единия от подмодулите, и по-точно – *този за формирането на умения за адекватна употреба на езикови средства според комуникативната ситуация с 2* – умерена степен на удовлетвореност. Самите експерти, които са и действащи учители, признават, че понятието „социолингвистична компетентност“ им е по-слабо познато, а формирането на социолингвистични компетентности у малките ученици е сложен процес, затрудняващ както децата, така и самите тях – като специалисти. Това е и причината да са по-скептично настроени към прилагането на методически идеи с цел усъвършенстването на тези компетентности.

Оттук може да се направи изводът, че усилията на специалистите в областта на началния етап на образованието – експерти, учители, преподаватели във висши учебни заведения трябва да са насочени в посока развиването и непрекъснатото усъвършенстване на всички видове компетентности у малките ученици, защото разделянето им – на литературни и социолингвистични, е условно. В този смисъл, създаването и прилагането на всякакви нови, различни и интересни начини с цел постигане на високата им степен на формираност у подрастващите, биха били от полза за всички от неразривната триада – *учители – ученици – родители*.

3.3. Анализ на резултатите от емпиричното изследване след апробиране на модела

3.3.1. Установяване на равнището на формираност на литературни и социолингвистични компетентности у ученици в 4. клас (контролна и експериментална паралелка)

За установяване на равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците от началния етап на образование (4. клас) след апробирането на модела, състоящ се от конкретни методически идеи, беше съставена нова тестова батерия от **два дидактически теста, свързани с възприемането и осмислянето на научнопопулярен и на художествен текст, и творческа задача – създаване на съчинение по преживяване на тема „Моят клас посрещна Баба Марта“** по предварително установени критерии и показатели, съобразени с изискванията на учебната програма по български език и литература в 4. клас и заложените в нея очаквани резултати.

Така предложеният инструментариум цели да установи дали прилагането на модела, състоящ се от конкретни методически идеи, е оказал влияние върху равнището на формираност в процеса на усъвършенстването на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на образование.

И двата дидактически теста, свързани с възприемането и осмислянето на научнопопулярен и на художествен текст съдържат по 10 задачи – 8 с изборен и 2 със свободен отговор. Задачите с изборен отговор имат по 3 или 4 възможни отговора – 1 верен и

3 или 4 дистрактора. В останалите две задачи учениците сами конструират отговорите си, като всички задачи са съобразени с възрастовите им специфики, възможности и интереси, както и със съдържанието на учебната програма по БЕЛ за четвърти клас.

При анализа на резултатите на учениците от контролната и експерименталната група от входящо и изходящо равнище (двата дидактически теста и съчинение по преживяване за входно ниво и двата дидактически теста и съчинение по преживяване за изходно ниво) са изпълнени следните задачи:

- Изготвен е план на експериментално статистическо изследване и са събрани нужните за провеждането му данни съобразно изискванията на статистическата теория
- Извършен е описателен анализ на наличните данни
- Проведени са тестове за проверка на статистически хипотези
- Представени и тълкувани са получените резултати

Анализът се провежда в две основни направления. От една страна се проверява доколко се наблюдава статистически значима разлика между резултатите на учениците в двете наблюдавани групи – контролна и експериментална. По този начин се дава отговор на въпроса дали прилагането на модела, състоящ се от конкретни методически идеи, проверени в работата с децата от експерименталната група, е довело до повишаване на резултатите им спрямо техните връстници. Това се постига чрез приложение на т-теста на Стюдънт за проверка на хипотеза за наличие на статистически значима разлика между средните на две независими извадки. Второто направление цели да провери дали се наблюдава разлика между резултатите на учениците от експерименталната група преди и след прилагането на методическите идеи и ако такава се наблюдава, дали тя съответства на разликата в резултатите на учениците от контролната група или е по-значима от тяхната. Сравнението цели още веднъж да подложи на проверка ефекта от прилагането на модела. Използвани са статистически тестове за свързани извадки.

Резултати от извършения анализ:

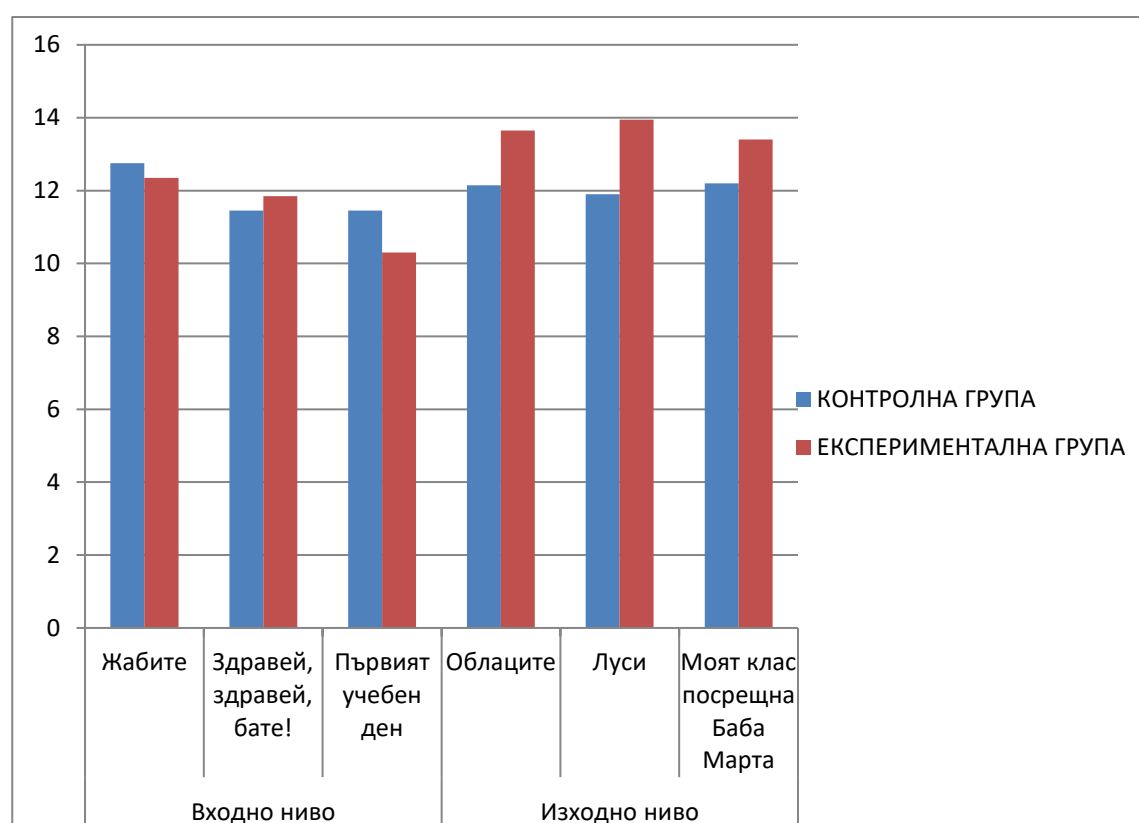
Първоначалният поглед върху описателни характеристики на разпределението на точките от трите модула на входното и изходното ниво ни дава обща представа за измененията в резултатите на учениците от двете изследвани групи – Таблица 2 и Графика 1.

Таблица 2. Описателни характеристики на разпределението на изследваните ученици по наблюдаваните признаци

	КОНТРОЛНА ГРУПА		ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА ГРУПА	
	Входно ниво	Изходно ниво	Входно ниво	Изходно ниво

	Жа бит е	Здравей, здравей, бате!	Първият учебен ден	Облаците	Луси	Моят клас посрещна Баба Марта	Жа бит е	Здравей, здравей, бате!	Първият учебен ден	Облаците	Луси	Моят клас посрещна Баба Марта
Среден брой точки	12.75	11.45	11.45	12.15	11.9	12.2	12.35	11.85	10.3	13.65	13.95	13.4
Медианен брой точки	13	12	11.5	12	12	12	13	12.5	10	14	14	12.5
Мода	13	12	12	12	12	12	14	13	10	14	14	12
Стандартно отклонение	1.76	1.20	2.18	1.59	1.58	1.89	1.74	2.08	2.93	1.01	0.74	2.65
Най-нисък брой точки	8	9	8	8	9	8	9	7	5	11	13	10
Най-висок брой точки	15	13	16	15	14	16	14	15	15	15	15	18
максимален брой точки	15	15	20	15	15	20	15	15	20	15	15	20

Графика 1. Среден брой точки от входно и изходно ниво за двете изследвани групи

От графиката ясно проличава повишаването на средния брой точки, получени на изходното ниво при учениците от експерименталната група. Там увеличението е значително и по трите оценявани модула, като най-силно изразено е при третия. Доколко тези разлики са статистически значими, се установява след провеждане на необходимите тестове. При учениците от контролната група се наблюдава спад в резултата от модул едно и съвсем леко повишаване при останалите два модула. Що се отнася до разсейването, най-високо е то при резултатите от модул 3 на учениците от експерименталната група както при входно, така и при изходно ниво. Това може да е индикация, че ефектът от прилагането на модела повлиява някои от учениците, докато други остават на същото равнище.

Извършена е проверка за наличие на статистически значима разлика между средния брой точки на двете групи ученици от изходното ниво. По резултатите от нея можем да съдим за степента на ефикасност от прилагането на методическите идеи с учениците от експерименталната група.

Таблица 3. Резултати от извършена проверка за наличие на статистически значима разлика между средните резултати от изходно ниво.

	Облаците Контролна група	Облаците Експериментална група	Луси Контролна група	Луси Експериментална група	Моят клас посрецна Баба Марта Контролна група	Моят клас посрецна Баба Марта Експериментална група
Среден брой точки	12.15	13.65	11.90	13.95	12.20	13.40
Дисперсия	2.66	1.08	2.62	0.58	3.75	7.41
Стойност на тестовата статистика (t-score)	-3.47		-5.13		-1.61	
Критична стойност на тестовата статистика при едностранен тест	1.69		1.69		1.69	
p-value едностранен тест	0.00		0.00		0.06	
Критична стойност на тестовата статистика при двустранен тест	2.02		2.02		2.02	
p-value двустранен тест	0.00		0.00		0.12	

От представените в Таблица 3 резултати става ясно, че разликата в резултатите от първите два модула на двете изследвани групи ученици е статистически значима и е в полза на учениците от експерименталната група. Емпиричното равнище на значимост (p-value) приема стойности близки до нула, което е красноречив признак за голямо разминаване в средния брой точки. При получените точки на задачата не се наблюдава статистически значима разлика, макар емпиричното равнище на значимост да е съвсем близо до избрания риск за грешка (5% ИЛИ 0,05). Макар тестът формално да сочи, че наблюдаваната разлика не е статистически значима, за нас е ясно, че тя не може да се дължи на случайни фактори и бихме могли да заключим, че и при третия модул се наблюдава по-добро представяне на учениците от експерименталната група.

Сравнявайки резултатите от анализа на данните от входно и изходно ниво, правят впечатление няколко неща. Лекият превес в представянето на учениците от контролната група на модул едно на входното ниво преминава в статистически значима разлика в полза на експерименталната група на изходното ниво. Аналогична ситуация се наблюдава и при модул три, където преднина от 1,15 точки в полза на контролната група преминава в разлика от 1,20

точки в полза на експерименталната. При модул две преднина от 0,40 в средния резултат в полза на учениците от експерименталната група се увеличава до ниво от 2,05 т.

В заключение са проведени и тестове за проверка на хипотезата за наличие на разлика между средните равнища на точките от всяка двойка модули на входно и изходно ниво за съответните групи ученици. Целта е да се провери доколко наблюдаваните изменения са статистически значими. Приложен е тест за свързани извадки. Резултатите са поместени в Таблица 4.

Таблица 4. Резултати от проверка на хипотеза за наличие на статистически значима разлика между двойките тестове/задачи на входно и изходно ниво.

	КОНТРОЛНА ГРУПА						ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА ГРУПА					
	Жаби те	Облаците	Здравей, здравей, бате!	Луси	Първият учебен ден	Моят клас посрещ на Баба Марта	Жаби те	Облаците	Здравей, здравей, бате!	Луси	Първият учебен ден	Моят клас посрещ на Баба Марта
Среден брой точки	12.75	12.15	11.45	11.90	11.45	12.20	12.35	13.65	11.85	13.95	10.30	13.40
Дисперсия	3.25	2.66	1.52	2.62	5.00	3.75	3.19	1.08	4.56	0.58	9.06	7.41
Стойност на тестовата статистика (t-score)	1.03		-1.14		-1.46		-2.37		-4.02		-4.13	
Критична стойност на тестовата статистика при едностранен тест	1.73		1.73		1.73		1.73		1.73		1.73	
p-value едностранен тест	0.16		0.13		0.08		0.01		0.00		0.00	
Критична стойност на тестовата статистика при двустранен тест	2.09		2.09		2.09		2.09		2.09		2.09	
p-value двустранен тест	0.32		0.27		0.16		0.03		0.00		0.00	

Резултатите показват статистически значимо повишаване на средния брой точки при всяка една двойка модули в експерименталната група ($p\text{-value} < 0,05$), докато при учениците от контролната група разликата не може да бъде сметана за статистически значима ($p\text{-value} > 0,05$). От стойностите на тестовата статистика може да съдим, че напредъкът на учениците е най-изразен при модул 3 в експерименталната група.

Резултатите от проведения анализ на наличните данни са красноречиви. Те ни дават основание да заключим, че прилагането на модела, състоящ се от конкретни методически идеи, е довело до статистически значимо повишаване на резултатите на учениците в експерименталната група спрямо тези на техните връстници от контролната група. В един от случаите по-слабо представящите се на входно ниво ученици от експерименталната група успяват да подобрят резултата си и на изходното ниво да се представят значително по-добре от връстниците си от контролната група. В останалите случаи равнището на представяне на двете групи ученици на входно ниво е сходно, но на изходно ниво тези от експерименталната група отново показват по-добър резултат. Имайки предвид факта, че преди началото на експеримента двете групи

ученици са обучавани по една и съща система и при еднакви условия, както и че подборът им може условно да се счита за случаен, следва да определим прилагането на модела, състоящ се от конкретни методически идеи, като ефикасен.

3.3.2. Анализ на резултатите от интервюто на учителите, преподаващи в експерименталната паралелка

Мненията на двете учителки – г-жа Галина Попова и г-жа Станимира Иванова, преподаващи в експерименталната паралелка (4а клас в СУ „Димчо Дебелянов“ – гр.Бургас) относно това дали апробираният от докторантката модел, състоящ се от конкретни методически идеи, е подходящ, адекватен и приложим в педагогическата практика и доколко спомага за по-високата степен на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на техните ученици, са представени на основата на качествен (интерпретативен) анализ на проведено с тях интервю.

От проведеното интервю за мнението на двете учителки, преподаващи в експерименталната паралелка, по отношение на това доколко апробираният в класа модел, състоящ се от конкретни методически идеи, е подходящ, адекватен, приложим и спомагащ за по-високото равнище на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на техните ученици, може да се направят следните изводи:

- Според отговорите на двете преподавателки в експерименталния клас на въпросите от интервюто, моделът, състоящ се от конкретни методически идеи, е ефективен, адекватен и подходящ за повишаване равнището на знанията и уменията на учениците им в областта на литературните компетентности.
- Всички задачи и дейности, съставлящи отделните подмодули на първия главен модул: Литературни компетентности, преподавателките определят като подходящи, адекватни, интересни, различни и провокиращи въображението на учениците им. По време на апробирането им, а и след това, подрастващите са отбелязали значителен напредък по отношение на възприемането, осмислянето и създаването на художествени текстове.
- Всички задачи и дейности, съставлящи отделните подмодули на модул: Литературни компетентности, според двете преподавателки, са повишили интереса на децата към четенето на художествена литература и към книгите изобщо.
- Двете преподавателки са категорични по отношение на това, че приложеният в класа им модел, състоящ се от конкретни методически идеи, е подходящ и адекватен за повишаване равнището на формираност на знанията и уменията на учениците им в областта на социолингвистичните компетентности.

- Всички задачи и дейности, съставлящи отделните подмодули на втория главен модул: Социолингвистични компетентности, двете учителки описват като напълно адекватни, интересни и подходящи при прилагането им в практическата работа с учениците. По време на апробирането на модела, а и след това, четвъртокласниците са отбелязали съществен напредък при уместното употребяване на езикови средства в различни комуникативни ситуации, както и при възприемането и осмислянето на текстове според конкретните комуникативни ситуации.
- Особено внимание двете преподавателки отделят на творческата среща с автор на детска литература (докторантката), като според тях, живото общуване и непосредственият досег със създател на литературни произведения за деца, са от голямо значение и повишават осезателно читателската култура и интереса към книгите у подрастващите.
- Според двете преподавателки в експерименталната паралелка, най-полезна, адекватна и ефективна е идеята за създаването на собствена авторска книжка от всяко едно дете, защото по този начин се формират едновременно и двете компетентности – литературни и социолингвистични – допълват се, взаимодействат си и взаимно се обуславят, а разделянето им всъщност е условно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Когато разработваме различни методи и похвати за обучението и възпитанието на учениците в уроците по литература, се ръководим от общия за педагогическата наука методологически принцип за единството на възпитание и обучение. В този смисъл, възпитаващото обучение предполага такова ниво на овладяване на знанията, при което те няма да са мъртъв баласт в паметта на подрастващите, а ще образуват живата, органична основа на техните убеждения, нравствени представи, отношение към обществото, природата, изкуството и пр. Това означава, че се въздейства не само върху интелекта, но и върху цялостната личност на учениците, защото само когато у тях се развиват активно и целенасочено качества на подготвени читатели и ценители на словото и изкуството, може да се надяваме, че до тях истински достига смисълът на прочетеното с цялото си богатство и дълбочина на идеите.

Художествената литература се отличава от другите текстове по това, че писателят говори с аудиторията чрез художествени образи, които не само съобщават нещо, но и въздействат на чувствата на читателите. В този смисъл, именно художествената литература е призвана да възпитава, да насърчава, да насочва и да провокира. Литературата за деца прави това в двойно по-висока степен, а отговорността на авторите на детска литература към малките читатели е в пъти по-голяма. Развитието на ученическото отношение към изкуството се състои

в това, че от „наивен реализъм“ през първия етап на обучението той преминава към нравствена оценка на героите, от нея – към историческото осмисляне на позицията на писателя/поета като цяло и на самата естетическа природа на произведението.

Различните видове компетентности, и по-конкретно - литературните и социолингвистичните на учениците в начална училищна възраст, не трябва да се разглеждат като отделни и изолирани една от друга, а напротив – трябва да се възприемат като едно цяло, защото непрекъснато си влияят, взаимодействат си и се допълват. Именно литературата за деца е онова свързващо ги звено, което усъвършенства възприятията на подрастващите по отношение естетическото усвояване на света посредством образите и проблемите, интерпретирани в литературните произведения, връзката, която допринася за хармоничното развитие на детската личност, за формирането на естетически идеали и активна жизнена позиция.

На основата на това, разработеният в дисертационния труд апробиран модел, състоящ се от конкретни методически идеи с цел формиране на литературните и социолингвистичните компетентности на учениците в началния етап на образование със средствата и възможностите на съвременната литература за деца, е:

- Детерминиран от: възрастовите специфики и развитието на децата в начална училищна възраст; различните методически аспекти в обучението по БЕЛ в началния етап на образование; средствата, методите и похватите на съвременната литература за деца и тяхното прилагане в конкретните методически идеи
- Съобразен с възможностите за формиране на литературните и социолингвистичните компетентности у учениците в начална училищна възраст посредством различни, оригинални и оценени като приложими в практическата работа на учителите идеи
- Адекватен и подходящ вариант, който може да бъде приложен в масовата практика посредством цялостната методика на проведеното изследване (анкетно проучване на мнението на учители и родители за равнището на формираност на литературните и социолингвистичните компетентности на децата в начална училищна възраст; дидактическо тестиране на ученици в началния етап на образование; експертно оценяване на приложения модел, състоящ се от конкретни методически идеи за тяхната адекватност и приложимост в практиката; интервюиране на учителите, преподаващи в експерименталната паралелка за степента на ефективност, приложимост и адекватност на апробирания в класа им модел)

Приносните моменти в дисертационния труд са следните:

На теоретично ниво:

- На основата на проучване на научна литература е оформена авторска концепция за теоретична обосновка и изграждане на модел, състоящ се от конкретни

методически идеи, благоприятстващи максимално за усвояване на определеното съдържание в определения период на изследването

На теоретико-приложно ниво:

- Диагностицирани са конкретни затруднения, които учениците от началния етап на образование изпитват при четенето на текстове на художествената литература с оглед на адекватното им възприемане, осмисляне и употребата на подходящи езикови средства;
- Разработени са конкретни методически идеи, с форми на самостоятелна и групово работа според възрастовите специфики и развитието на учениците в начална училищна възраст; изготвени и предоставени са работни листове, различни текстове и точни указания за работа към всяка една от задачите;
- Моделът, състоящ се от конкретни методически идеи, е апробиран в реална училищна среда – на ученици от 4. клас в бургаско училище. Направен е анализ на получените резултати и е отбелязан напредък след прилагането му в класа;
- Дисертационният труд има принос към работата на учителите в начален етап, като разнообразява, подпомага и обогатява класните и извънкласни урочни форми;
- Създаденият модел, състоящ се от конкретни методически идеи, е в полза на учениците, като подпомага формирането на умения за самостоятелно осмисляне и създаване на художествени текстове, възприемането и осмислянето на последните според различни комуникативни ситуации, както и адекватната употреба на езикови средства в различни комуникативни ситуации. Методическите идеи, апробирани и приложени в реална училищна среда – на ученици в 4. клас, допринасят за развиването на творческите заложби у децата, за засилен интерес към четенето и за достигането на по-високо ниво на читателската им култура;
- В полза на родителите на малките ученици са част от конкретните методически идеи, съставляващи модела, които влияят благоприятно на децата, ръководейки се от общия за педагогическата наука методологически принцип за единството на възпитание и обучение и неразривната връзка между тях.

Вярвам, че в перспектива, моделът, състоящ се от конкретни методически идеи, може да бъде практически приложим в училищната среда на началния етап на основната образователна степен. Личната ми позиция по този въпрос (не само като учител, но и като автор на съвременна литература за деца) е продиктувана от факта, че именно литературата е един от основните фактори, влияещи на изграждането и превръщането на децата в завършени

личности, на естетическото им възприемане за заобикалящия свят и отсяването на истинските и стойностни неща в живота.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Александрова, Н. Психология. Учебник за студентите бакалавърска степен от международното бизнес училище Ботевград. София: Петко Бенедиков, 2011.
2. Ангелов, Б. Медийна и комуникативна компетентност. София, 2008.
3. Атанасова, Г. Видове компетентности, формиращи в процеса на обучението по български език и литература в начална степен на основното образование. Продължаващо образование <https://diuu.bg/emag/14114/>, 2021.
4. Бенина, Ил. и др. Литература за деца и юноши: класика и модерност. Русе: Русенски унив. „Ангел Кънчев“, Т. 1, 118 с. ISBN 978-954-712-590-2 (т. 1), 2015.
5. Берк, Л. Развитие ребенка. 6-е изд, Питер, СПб, 2006.
6. Берковска, Л. Концептът литературна компетентност в литературнообразователния процес в средното училище, В: Български език и литература, Volume 57, Number 1, 2015
7. Бешенков, С.А. Моделирование и формализация, Методическое пособие, М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2002.
8. Бижков, Г., В. Краевски. Методология и методи на педагогическите изследвания. С., 2002.
9. Бижков, Г. Опитата и изследователската работа на учителя. С., 1976.
10. Бижков, Г. Теория и методика на дидактическите тестове. София: Просвета, 1996.
11. Бойкова, Ф. Прагматични аспекти на комуникативната компетентност. В сб. Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс, С., Булвест 2000, 2005,
12. Болотова, А., Молчанова, О. Психология развития и возрастная психология, , Питер, Москва, 2012.
13. Борисова, Т., Котова, Е., Никова, К., Димитрова, Н. „Читанка за 2 клас“, <http://www.bookpoint.bg>, 2017.
14. Бърк, Л. Е. Изследване на развитието през жизнения цикъл, Дилок, 2012.
15. Вангелова, В. Самооценяването като рефлексивна технология на ученика в начален етап, Продължаващо образование <https://diuu.bg/emag/14693/>, 2021.
16. Василева, В. Дидактическото моделиране в обучението – основа за личностно развитие на учениците. Педагогически новости – годишно научно-теоретично списание, 2016.
17. Василева Е. Детето в началното училище. Ч. 1, С., Просвета, 2002.
18. Виденов, М. Социолингвистика. София, Наука и изкуство, 1982.
19. Влашева, Т. Образите на читателя и четенето в новите читанки за първи клас“, <https://sites.google.com/site/cheteneto/ogramotavane/novite-citanki>, 2020.
20. Влашева, Т. „От читанката хрестоматия към читанката „библиотека“, http://liternet.bg/publish16/t_vlaseva/chitankata.htm, 2019.
21. Вълева, Т. Равнище на формираност на ключовата компетентност: общуване на роден език в начална училищна възраст през погледа на учителите – Годишно научно-методическо списание „Образование и технологии“ Education and technologies, vol.12, issue 2, 2021, ISSN 1314-1791 (PRINT) (с.159-160)
22. Вълева, Т. Равнище на формираност на ключовата компетентност: общуване на роден език на ученици в начална училищна възраст през погледа на родителите – сборник 35 години Факултет по педагогика Приемственост и бъдеще/2021 г. (с. 230-236)
23. Вълева, Т. Равнище на формираност на ключовата компетентност: общуване на роден език на ученици в начална училищна възраст според техните учители и родители в сравнителен план – сп. Български език и литература, Volume 63, книжка 6/2021г. (с.695-702)

24. Вълева, Т. Равнище на формираност на социолингвистичните и социокултурните компетентности на учениците в началния етап на основната образователна степен през погледа на родителите – сп. Български език и литература, Volume 63, книжка 1/2021г. (с.93-99)
25. Вълева, Т. Формиране на литературни и социолингвистични компетентности у учениците в начална училищна възраст чрез съвременната литература за деца, В: <https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/content/download/244082/1613069/version/1/file/T.Valeva.pptx>, 2019.
26. Вълева, Т. "Формираност на социолингвистичните и социокултурните компетентности у учениците в началния етап на основната образователна степен". В сборника с научни доклади (четвърта книга) - "Взаимодействие на преподавателя и студента в условията на университетското образование: актуални проблеми, съвременни изследвания, опит", издателство "Екс-Прес" – Габрово, 2020.
27. Георгиев, Л. Психология на развитието и възрастова психология. София: Авторски ръкопис, 2005.
28. Герджикова, Н. Дидактически аспекти на комуникативната компетентност на учениците в езиковото обучение. В: сб. Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс, С., Булвест 2000, 2005
29. Грановская, Р. Элементы практической психологии Издателство Ленинградского университета, Ленинград, 1984, 392
30. Гюрова, В. и колектив . Интерактивността в учебния процес (или за рибаря, рибките и риболова), С., Агенция Европрес, 2006.
31. Димитрова, Л. Формиране на комуникативна компетентност у учениците в началния етап на основната степен на образование чрез литература за деца Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, 2019.
32. Димитрова, М. Световна литература за деца и юноши. 1 том, С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
33. Димитрова, Ст. Предговор. В: Прагматика на текста, С., Проф. М. Дринов, 2001.
34. Димчев, К. Обучението по български език като система. Второ преработено и допълнено издание. С., ИК „Сиела“, 1998.
35. Димчев, К. Помагало по методика на българския език. С., 1990.
36. Добрева, Сн. Методически идеи за усвояване на полифункционалността на частите на речта в текста. В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ Факултет по хуманитарни науки. Том XXVIII А, Шумен, 2017.
37. Дяков, Т. Учебник по литература за деца и юноши (Проза), С, УИ „Св. Климент Охридски“, 2015.
38. Ериксън, Е. Идентичност, младост и криза. С., Наука и изкуство, 1996.
39. Ефтимова, А. Към общ модел на комуникативната компетентност в езиковото обучение. В: Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс. С. Булвест 2000, 2005
40. Звезданов, Н., “Неосветените дворове на душата”, С., 1987.
41. Иванова, Н. Компетентностният подход в обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен// Български език и литература vol 63. N 3, 2021

42. Иванова, Н. Литературата за деца и формирането на читателска култура у учениците в начална училищна възраст 2-а част, София. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019.
43. Иванова, Н. Литературното обучение в началния етап на основната образователна степен. София, БГ учебник, 2019
44. Иванова, Н. Родноезиковото обучение в началния етап на основната образователна степен. София, БГ учебник, 2019.
45. Иванова, Н. Формирането на компетентности в обучението по български език и литература в I-IV клас С. 2018 изд. РААБЕ България ЕООД, 2018.
46. Йовева, Р. Методика на литературното обучение. Ш., УИ „Еп. К.Преславски“, 2000.
47. Ключев, Е. В. Речевая коммуникация. Москва, 1998.
48. Ключови компетентности. Европейска референтна рамка. 2007.
49. Константинова, Б. Панова, Д. Същност и специфика на литературата за деца <https://pnup.files.wordpress.com/2008/03/literatura-081007-1.pdf>
50. Крайг, Г. Психология развития. 7-е международное издание, М., Питер, 2000.
51. Кротецкий В. Психология Издателство Ленинградского университета, Ленинград, 1984, 392
52. Лазарова, П. Психология на развитието (възрастова психология) Шумен 022 ISBN 978-619-201-550-3, 2022.
53. Лодатко, Е. А. Моделирование педагогических систем и процессов Славянск : СГПУ, 2010.
54. Люблинска, А. Детска психология, С: Наука и изкуство, 1978.
55. Маджаров, Г. Развитие на психиката в детско-юношеска възраст. Велико Търново: Фабер, 2011.
56. Мерджанова, Я. Концептуализация и метарефлексивни равнища на научно теоретико-емпирично изследване. В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, книга Педагогика, т.10, 2016, 5-34.
57. Мерджанова, Я. Мултисензорният принцип в обучението и в живота. Общи и частни аспекти. С., УИ „Св.Климент Охридски“, 2005.
58. Мерлин В.С. Психология индивидуальности. Избранные психологические труды / Под ред. Е.А. Климова. Москва-Воронеж, 1996.
59. Минчев, Б. Психология на човешкото развитие. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2011.
60. НАРЕДБА № 4 ОТ 30 НОЕМВРИ 2015 Г. ЗА УЧЕБНИЯ ПЛАН В сила от 04.12.2015 г. Издадена от министъра на образованието и науката обн. ДВ. бр.94 от 4 Декември 2015г., изм. и доп. ДВ. бр.76 от 28 Август 2020г., изм. и доп. ДВ. бр.75 от 10 Септември 2021г., изм. и доп. ДВ. бр.80 от 24 Септември 2021г
61. Обухова, Л. Ф. Возрастная психология: Учебник. М, 2001.
62. Остерийт, П. Въведение в детската психология, С. ЛИК, 2007.
63. Пачев, А. Малка енциклопедия по социолингвистика. Плевен, 1993.
64. Петров, А. Ключовата компетентност „Общуване на роден език“ и обучението по български език Български език и литература (електронна версия), № 2 <https://liternet.bg/publish/apetrov/kliuchovata.htm>, 2009.
65. Петров, З. При старите вълшебници Андерсен, Оскар Уайлд и Вилхелм Хауф. В: Д. Костадинов, Студии и статии по детска литература. Б., Издателство „Университет проф. д-р Асен Златаров“, 2007, 41-49

66. Петрова- Василева, Р. „Децата и четенето – между традиционната и електронната книга“, в сборник с доклади „Децата и четенето – между традиционната и електронната книга“, Регионална библиотека „Сава Доброплодни“, 2014.
67. Пиаже, Ж. Психология интелекта. Логика и психология. Избранные психологические труды. Москва, 1992.
68. Пиръов, Г. Детска психология с дефектология, С. Наука и изкуство, 1959.
69. Препоръка на Съвета от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот (2018/С 189/01). Официален вестник на Европейския съюз, 4.6.2018 г
70. Сиймън, Д. и Кенрик, Д. Психология, С., Нов български университет, 2002.
71. Силгиджиян-Георгиева, Х. Аз концепция и психосоциална идентичност. Жизненият преход към зрелостта. С., Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 1998.
72. Славин, Р. Педагогическа психология. София, Наука и изкуство, 2004.
73. Сотирова, М. Детската нестандартност. София, Девора МарБи, 2002.
74. Сотирова, М. Интеркултурни процеси в образованието. София: Пропелер, 2010.
75. Стаматов, Р. Детска психология, Пловдив, Хермес, 2000.
76. Тодорова, Л. Аспекти на самооценката в детска възраст. Научни трудове на Русенския университет - 2011, том 50, серия 6.2, 2011.
77. УП1 Учебна програма по български език и литература за I клас, 2015 [онлайн], . Достъпно на https://www.mon.bg/upload/12295/BEL_1kl.pdf
78. УП2 Учебна програма по български език и литература за II клас, 2016 [онлайн]. Достъпно на https://www.mon.bg/upload/13418/UP_2kl_BEL_ZP.pdf
79. УП3 Учебна програма по български език и литература за III клас, 2017 [онлайн]. Достъпно на https://www.mon.bg/upload/12197/UP_BEL_3kl.pdf
80. УП4 Учебна програма по български език и литература за IV клас, 2017 [онлайн]. Достъпно на https://www.mon.bg/upload/13759/UP1_BEL_ZP_4kl.pdf
81. Учебник за профилирана подготовка Модул 1 Езикът и обществото 11-12 клас Алексова и колектив. София, Просвета, 2020.
82. Христозова, Г. Задачи за формиране на лингвистичната компетентност и развитие на лингвистичното мислене на учениците при изучаване на частите на речта. // Годишник на БСУ. Т. VI. Бургас, 2001.
83. Цанков, Н. Моделирането в научното и учебното познание. С., 2010
84. Чернокожева, Р. Четене на детството: психоаналитичен и психодраматичен ракурс. - Литературен вестник, 2014.
85. Шадриков В. Д. Ментално развитие човека. М. Аспект-Прес, 2007.
86. Anuziene, E. The structure of socio-cultural competence (self) development. Vol.26, 2015.
87. Branden, N. The six pillars of self-esteem. New York: Bantam Books, 1995.
88. Brumfi t, C. & Carter, R. (Eds.) . Literature and Language Teaching. Oxford: Oxford University Press, 2000.
89. Chomsky, N. Rules and Representations. Oxford: Blackwell, 1980.
90. Davis, D. Middle Childhood Development (chapter 11). In Child Development: A Practitioner's Guide (3rd ed.). New York, NY: The Guilford Press, 2011.
91. Hymes, D. Competence and performance in linguistic theory. - R. Huxley and E. Ingram (eds.): Models and Methods. New Yorg: Akademic Press, 1971.
92. Hymes, D. On communicative competence. - J. B. Pride and J. Holmes (eds.): Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972.

93. McRae, J. Representational Language Learning: From Language Awareness to Text Awareness. In R. Carter & J. McRae (Eds.) *Language, Literature and the Learner*. Harlow: Addison Wesley Longman, 1996.
94. Nordquist, R., Kiesling, S., & Scott, F. *Linguistic variation and change*. Edinburgh University Press, 2011.
95. Pyszczynski, T. & Kesebir, P. An existential perspective on the need for self-esteem // V. Zeigler-Hill (Ed.) – *Self-Esteem*. London & New York: Psychology Press, 2013.
96. Raven, J. *Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release*. Unionville, New York: Royal Fireworks Press, 1997.
97. Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. Self-Esteem Development across the Lifespan. *Current Directions in Psychological Science*, 14, (158-162) <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00353.x>, 2005.
98. Tulgar, A. The role of pragmatic competence in foreign language education. *Turkish online journal of English language teaching*, Volume:1, Issue:1, 2016, (p.10-19)
99. Van Ek, A. *Threshold Level English*. Pergamon. Oxford, 1985.

Списък с публикации по темата на дисертационния труд

1. Вълева, Т. Равнище на формираност на ключовата компетентност: общуване на роден език в начална училищна възраст през погледа на учителите – Годишно научно-методическо списание „Образование и технологии“ Education and technologies, vol.12, issue 2, 2021, ISSN 1314-1791 (PRINT) (с.159-160)
Годишно научно-методическо списание „Образование и технологии“ Education and technologies, vol.12, issue 2, 2021, ISSN 2535-1214 (ONLINE) (с.330-334)
2. Вълева, Т. Равнище на формираност на ключовата компетентност: общуване на роден език на ученици в начална училищна възраст през погледа на родителите – сборник 35 години Факултет по педагогика Приемственост и бъдеще/2022 г. (с. 230-236)
3. Вълева, Т. Равнище на формираност на ключовата компетентност: общуване на роден език на ученици в начална училищна възраст според техните учители и родители в сравнителен план – сп. Български език и литература, Volume 63, книжка 6/2021г. (с.695-702)
4. Вълева, Т. Равнище на формираност на социолингвистичните и социокултурните компетентности на учениците в началния етап на основната образователна степен през погледа на родителите – сп. Български език и литература, Volume 63, книжка 1/2021г. (с.93-99)
5. Вълева, Т. Формираност на социолингвистичните и социокултурните компетентности у учениците в началния етап на основната образователна степен. В: тематичен сборник с научни доклади от международна конференция „Взаимодействие на преподавателя и студента в условията на университетското образование: актуални проблеми, съвременни изследвания, опит“. Четвърта книга. Габрово: Издателство ЕКС-ПРЕС, 2020, с.418-423